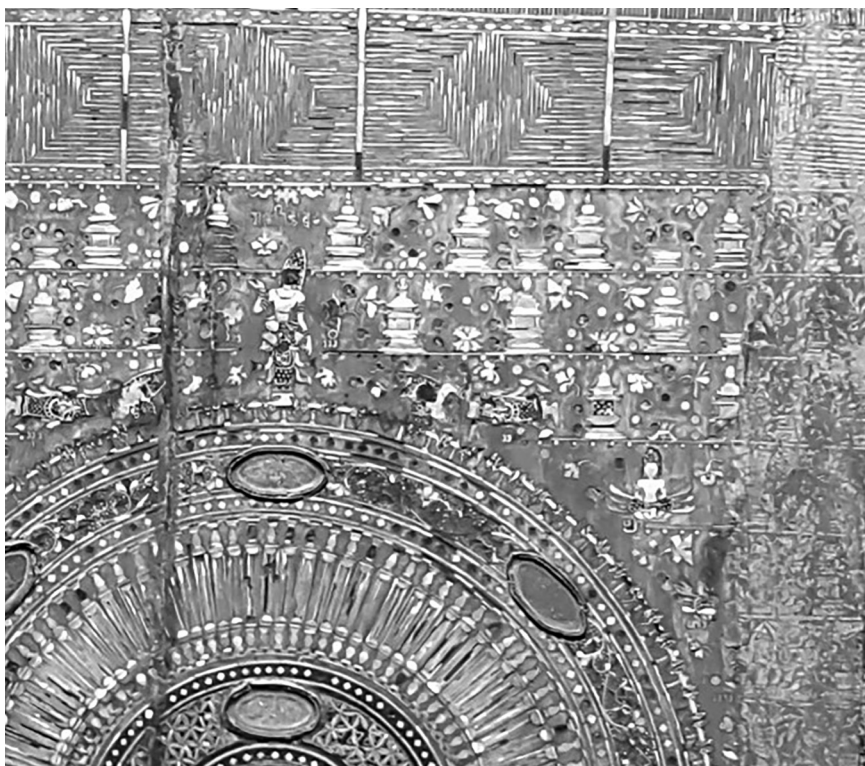

พระพุทธรูปประทับนั่งพระสิริห์: นวัตกรรมด้านศิลปะในช่วงล้านนายุคทอง¹

ภาณุพนธ์ เลาหลม²

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

คำสำคัญ พระพุทธรูปประทับนั่ง ศิลปะล้านนา ไตรภูมิ

บทคัดย่อ

พระพุทธรูปประทับนั่งพระสิริห์กลางเมืองเชียงใหม่ นับเป็นหนึ่งในงานพุทธศิลป์ที่สำคัญและโดดเด่นที่สุดในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่อาณาจักรล้านนารุ่งเรืองมากหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “ล้านนายุคทอง” บทความนี้ต้องการเสนอมุมมองด้านศิลปะ เพราะเห็นว่าพระพุทธรูปปางนี้ไม่ได้มีไว้เพื่อสักการะเท่านั้น แต่ผู้สร้างมีเจตนาจะให้ป็นงานจิตรกรรมที่สมบูรณ์แบบด้านความงามและการสื่อความหมายหลายนัยยะ ทั้งพุทธศาสนาและการเมือง เช่น เรื่องพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ พระเจ้าจักรพรรดิราชจักรวาลวิทยา ตลอดจนความเป็นต้นแบบในการจัดรูปมงคล 108 ด้านวัสดุและเทคนิคก็พบ

ว่าเป็นลายทองและงานประดับมุกที่เก่าที่สุด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญในแง่ที่เป็น ภูมิปัญญาทางศิลปะและงานช่าง สามารถนำมาสนับสนุนแนวคิดเรื่องยุคทองของล้านนาได้ เป็นอย่างดี

บทนำ

มีพระพุทธรูปไม้ประดับมุกของล้านนาองค์หนึ่ง ที่มีความพิเศษและโดดเด่นมากที่สุดชิ้นหนึ่งของประเทศไทย มีความแตกต่างจากพระพุทธรูปอื่นในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านวัสดุและเทคนิค ฝีมือช่างชั้นเยี่ยม รูปแบบศิลปะที่แสดงความเป็นล้านนาอย่างชัดเจน และแบบอย่างของรูปมงคล 108 ก็ไม่เหมือนใคร แม้กระทั่งการติดตั้งหรือการประดิษฐานที่ตั้งขึ้น ไม่ได้วาง หายบนพื้นแบบพระพุทธรูปทองคำอื่นๆ ทำให้สามารถมองเห็นพระพุทธรูปทั้งสององค์ได้ใน มุมตรง เหมือนกับการดูงานจิตรกรรมโดยทั่วไป พระพุทธรูปไม้ประดับมุกองค์นี้ เดิมอยู่ที่ วัดพระสิงห์ กลางเมืองเชียงใหม่ ปัจจุบันนำไปจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ (ภาพที่ 1)

พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระบาททำด้วยไม้กระดาน สูงประมาณ 2 เมตร กว้างประมาณ 90 เซนติเมตร มีฐานไม้ให้พระบาทเสียบฝังอยู่มีลายบัวปิดทอง ด้านหน้าบนฝ่าพระบาททั้งหมด เป็นงานประดับมุกบนพื้นรักทาสีขาว มีการเน้นส่วนของธรรมจักรด้วยกรอบช่องกระจก พระบาท มีขอบลายโดยรอบทั้งสี่ด้านเป็นงานลงรักปิดทองเทคนิคลายรดน้ำ ด้านหลังลงชาดทั้งผืนทับ ภาพลายรดน้ำเดิม มีเหลือเฉพาะช่วงล่างเป็นรูปภูเขา และมีลายเมฆเหลืออยู่เล็กน้อย (ภาพที่ 2)

ช่วงบนมีจารึกตัวเขียนทอง อักษรธรรมล้านนา บันทึกเมื่อปี พ.ศ. 2347 ข้อความกล่าวว่าเมื่อ พ.ศ. 2337 พระคัมภีระเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ และพระปัญญาธิราชจากบ้านหนองควายได้นำ รอยพระพุทธรูปที่ชำรุดไปให้พระเจ้ากาวิละทอดพระเนตร เพื่อขอให้ช่วยบูรณะปฏิสังขรณ์ พระเจ้ากาวิละ พระชนิษฐา 2 พระองค์ และราชวงศ์ พร้อมทั้งประชาชนทั่วไป มาสักการบูชา รอยพระพุทธรูป แล้วจึงโปรดให้ช่างมาซ่อม³

รอยพระพุทธรูปองค์นี้มีสี่รอยซ้อนกัน เป็นรอยพระบาทของพระกฤษณะ พระโกนาคมนะ พระกัศสปะ และพระโคตมะ รอยพระบาทของพระโคตมะเป็นรอยสุดท้ายอยู่เหนือรอยพระพุท

อีกสามรอย โดยทำจารึกแสดงพระนามของพระพุทธเจ้าสามพระองค์บนพื้นที่ที่เหลื่อมซ้อนอยู่ ได้สันผ่าพระบาท พระพุทธบาทองค์นี้ว่าหัวแม่เท้าอยู่ทางขวา ดังนั้นจึงเป็นรอยพระบาทซ้าย ภายในรอยพระบาทตรงกลางมีรูปจักรขนาดใหญ่และรูปมงคล 108 ประการอยู่เต็มพื้นที่ ซึ่งทำเป็นองค์ประกอบภาพจักรวาลรูปด้านตั้งในลักษณะเดียวกับภาพจิตรกรรม ตอนบนเป็นพรหมโลกหรือรูปภูมิ 16 ถัดลงมาเป็นเทวโลกหรือสวรรค์ 6 ชั้นในกามภูมิ ต่อเนื่องกับช่วงล่างที่เป็นภาพเขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่ตรงกลางและแวดล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ สัตันดร มหาสมุทร ทวิปทั้งสี่ หิมพานต์ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และกำแพงจักรวาลอยู่ขอบนอกสุด

รอยพระพุทธบาทไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์องค์นี้ มีการกำหนดอายุจากลักษณะของรูปเทวดาลวดลายประดับ และแบบตัวหนังสือว่าน่าจะมีอายุราวสมัยพระเจ้าติโลกราชคือปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁴ สอดคล้องกับฮันส์ เพนธ์ ที่ศึกษาตัวอักษรธรรมล้านนาที่อยู่ในจารึกอย่างละเอียดและเห็นว่ารอยพระพุทธบาทนี้ คงไม่ได้ทำในสมัยหลังเพราะตัวอักษรมีลักษณะเก่าทุกตัว ถ้าสร้างขึ้นในสมัยหลังแต่เขียนเลียนแบบอักษรโบราณ น่าจะมีการเขียนพลาดจุดใดจุดหนึ่งบ้าง⁵ จึงเห็นว่าน่าจะสร้างขึ้นในยุคทองของล้านนาหรือหลังจากนั้นไม่นาน ระหว่าง พ.ศ. 1950-2100 โดยช่างได้นำศิลปะบางอย่างของจีนยูนนานมาใช้ อย่างไรก็ตามมีการกำหนดอายุที่ต่างออกไป จากรูปลักษณะของปราสาท และรัศมีที่เปล่งจากพระเศียรของเทวดามีลักษณะเดียวกันกับที่พบในรอยพระพุทธบาทข้างซ้ายที่อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้นรอยพระพุทธบาทไม้วัดพระสิงห์จึงควรมีอายุอยู่ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์เช่นกัน คือราวต้นพุทธศตวรรษที่ 23⁶ ทั้งนี้โดยมิได้มีการอธิบายเพื่อหักล้างหรือโต้แย้งเหตุผลของนักวิชาการกลุ่มแรกแต่อย่างใด

ล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าตั้งแต่ พ.ศ.2101 มีหลายครั้งที่พยายามกู้อิสรภาพและได้อธิปไตยคืนในช่วงสั้นๆ ความไม่สงบที่ต่อเนื่องถึง 200 ปี ทำให้ล้านนาที่เคยรุ่งเรืองต้องอ่อนแอ มีการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ จนหลายเมืองมีสภาพเป็นเมืองร้าง⁷ สภาพดังกล่าวไม่น่าเอื้อให้เจียงใหม่สร้างผลงานขึ้นเยี่ยมได้ โดยเฉพาะการไม่มีกษัตริย์ปกครอง ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงเห็นด้วยกับนักวิชาการกลุ่มแรกที่เห็นว่าพระพุทธบาทไม้วัดพระสิงห์สร้างขึ้นในยุคล้านนา รุ่งเรืองที่เรียกว่ายุคทองในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ 21

ลายชอกับจุดมุ่งหมายการสร้าง

พระพุทธรูปไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์องค์นี้ มีการทำขอบเป็นลวดลายลงรักปิดทองอยู่โดยรอบทั้งสี่ด้าน รูปแบบของลายมีส่วนประกอบอยู่ 3 ประเภทคือ

ลายภูเขา ทำเป็นรูปโขดหินหักโค้งสามวงคือส่วนยอดและด้านข้างซ้าย-ขวา คล้ายลายกลีบบัวเรียงต่อเนื่องตามแนวนอนและซ้อนกันแบบเกล็ดปลาในบางจุด ลายแบบนี้จะใช้กับพื้นที่ที่เป็นภูเขาในลายประดับมุกด้วย ได้แก่ ภูเขาพระสุเมรุและเขากำแพงจักรวาล

ลายรูปต้นไม้และนก ในลักษณะแบบเหมือนจริง เขียนแทรกอยู่กับลายภูเขา บางพื้นที่ทำเป็นลายพันธุ์พฤกษา ดอกไม้ ใบไม้

ลายเมฆแบบศิลปะจีน มีหลายขนาดและรูปลักษณะ แต่จุดเด่นน่าจะอยู่ที่ส่วนปลายลายที่มีลักษณะคล้ายกับยอดกระหนกของไทย (ภาพที่ 3)

ที่น่าสนใจและสำคัญก็คือระเบียบลายที่จัดให้ลายภูเขาอยู่แถวนอกสุดขีดขอบโดยหันส่วนยอดเข้าด้านในตลอดทั้งสี่ด้าน ถัดมาแนวตอนกลางเป็นรูปต้นไม้หันยอดเข้าด้านในเช่นกัน และมีนกเกาะอยู่เหนือภูเขาและต้นไม้ ด้วยรูปแบบที่เหมือนจริงและมีชีวิตทำให้รู้สึกได้ถึงความเป็นภูมิประเทศป่าเขา จากนั้นพื้นที่ในสุดที่ชิดกับพระบาทเป็นลายเมฆแบบจีนอยู่โดยรอบ ยกเว้นด้านบนซึ่งมีพื้นที่มากจึงทำลายพันธุ์พฤกษาค้นอีกชั้นหนึ่ง การจัดความสัมพันธ์ของลายขอบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าต้องการสื่อความถึงสถานที่ตั้งของรอยพระพุทธรูปว่า ประดิษฐานอยู่บนยอดภูเขาสูง (เทียมนเมฆ) ซึ่งเป็นมุมมองจากด้านบน ภาพที่เห็นจึงคล้ายกับกำลังดูแผนผังและเมื่อนำข้อมูลนี้ไปเชื่อมกับภาพลายทองที่อยู่ด้านหลังแล้ว จะทำให้ทราบว่าภูเขาอันเป็นที่ตั้งของรอยพระพุทธรูปคือที่ไหน ภาพลายทองด้านหลังที่เหลืออยู่เฉพาะส่วนล่างเป็นภาพภูเขาสูงและท้องฟ้าด้านบนก็มีลายเมฆแบบจีน ส่วนล่างสุดเป็นทะเลที่มีเรือสำเภา ถัดขึ้นมาบริเวณภูเขาทำเป็นรูปโขดหินเรียงซ้อนกันแบบเดียวกับลายภูเขาที่ด้านหน้า (ภาพที่ 4) มีแม่น้ำหลายสายไหลลงมา สภาพโดยรวมเป็นป่า มีภาพสัตว์โดยเฉพาะนกชนิดต่างๆ อยู่มากไป และที่สำคัญที่สุดซึ่งเป็นจุดเด่นก็คือส่วนยอดของภูเขาด้านซ้ายมีบันไดโซ่เหลืออยู่บางส่วน (ภาพที่ 5)

ซึ่งทำให้ทราบได้ทันทีว่า ภาพนี้คือเขาสุมณภูที่เกาะลังกา บนยอดเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่เชื่อกันว่าเป็นรอยที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับไว้จริงจากการทูลเชิญของพญานาคนับเป็นปริศนาเจดีย์ที่ศักดิ์สิทธิ์และมีชื่อเสียงมากของศรีลังกา

พระสงฆ์ไทยได้เดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ต่อเนื่องถึงพุทธศตวรรษที่ 24 มีบันทึกในต้นกรุงรัตนโกสินทร์กล่าวถึงความยากลำบากของการเดินทางขึ้นเขาสุมนภู ดังนี้ "...ทางขึ้นเขาเป็นทางกันดารนัก แต่ลื่นจะร้อนแฉะแหลมเป็นเหลี่ยม ลื่นเป็นโคลตตะใคร่น้ำจับเป็นชอกเขา อนึ่งน้ำในชอกเขาแลห้วยเขานั้น เขามีอุ้มลงไปเย็นเสียดังกระดูกจะแตก ถ้าวันปากก็ปวดดังฟันจะหลุด ถ้าลื่นกินตกไปถึงไหนก็รู้ไปถึงนั้น ครั้นถึงเชิงเขาแล้วขึ้นไปอีก 100 เส้นจึงถึงมณฑปพระพุทธรูป เข้ากันเป็นทาง 400 เส้น แลขึ้นไปนั้นที่เป็นหน้าผาชันมิได้จึงต้องเหนี่ยวสายโซ่ขึ้นไป มีอยู่ 3 แห่ง แต่ละแห่งๆ นั้น สูง 3 วา 4 วาบ้าง คู่นากลั่นนัก ด้วยสูงเหลือสูง และจะได้มีต้นไม้ยึดเหนี่ยวขึ้นไปหามิได้ อาศัยได้แต่โซ่นั้นสิ่งเดียว..."⁸

สายโซ่กับหน้าผาสูงชันเป็นด่านสำคัญที่ต้องผ่านตามคำบอกเล่าของผู้ที่เคยไปนมัสการรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนภูมาก่อน น่าจะเป็นข้อมูลให้กับช่างในการสร้างงาน ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังตำหนักพระพุทธรูปมหาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และภาพปูนปั้นวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นภาพการเดินทางไปนมัสการรอยพระบาทบนยอดเขาสุมนภู ซึ่งมีบันไดโซ่ (ที่พระภิกษูกำลังปีนขึ้นไป) เช่นเดียวกับภาพที่อยู่ด้านหลังพระพุทธรูปไม้ประดับมุก ด้วยเหตุนี้การทำรูปเขาสุมนภูที่ด้านหลัง ขณะเดียวกันด้านหน้าก็มีลายขอบที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทตั้งอยู่บนยอดเขาสูง จึงมีความเป็นไปได้ที่ข้อมูลดังกล่าวจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นเจตนาของผู้สร้างว่า พระพุทธรูปไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์องค์นี้ คือภาพจำลองของรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภู ประเทศศรีลังกา ทั้งนี้เพื่อจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้มีบริโศกเจดีย์โดยสมมติประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ทำนองเดียวกับที่พญาสิทธิไธได้ส่งคณะทูตไปจำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูลังกาทวีป เพื่อกลับมาสร้างและประดิษฐานยังเมืองต่างๆ ในอาณาจักรสุโขทัย 4 แห่ง โดยเฉพาะจารึกพบที่เขารอยพระบาทใหญ่นอกเมืองสุโขทัย ระบุถึงการตั้งชื่อภูเขาให้ใหม่ว่าสุมนภูบรรพต ดังนี้ "...เขานี้ชื่อสุมนภูบรรพต...เรียกชื่อดังอันเพื่อไปพิมพ์เอารอยดินพระพุทธรูปเจ้าเราอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมนภูบรรพต...ในลังกาทวีปพูนมาประดิษฐานไว้เหนือจอมเขาอันนี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็นรอยฝ่าตีนพระพุทธรูปเป็นเจ้าเราอันนี้ มีลายอันได้รอยแปดสีสอง ให้ผู้เงทอดาและ...ทั้งหลายได้ให้วันบำเพ็ญ..."⁹

ธรรมาจักรหรือจักรวาล

จักรบนรอยพระพุทธรูปมีความสำคัญ สืบเนื่องจากเป็นสิ่งเดียวในพระบาทที่ระบุอยู่ในรายการมหาปฐกษณ 32 ประการ ลำดับที่ 2 ความว่า “พื้นพระบาททั้งสองมีจักรเกิดขึ้น จักรเหล่านี้มีซี่กงและดุม เกิดจากอานิสส์ที่..เหตุราปาตเลสุ จุกานี ขาดานี ลายพื้นพระบาทเป็นจักร”¹⁰ ด้วยเหตุนี้ นับแต่อดีตเป็นต้นมาอย่างน้อยต้องมีรูปจักรอยู่กลางฝ่าพระบาท ส่วนเครื่องหมายมงคลอื่นเป็นสิ่งที่เพิ่มเข้ามาภายหลังและมีมากขึ้นโดยวางอยู่บนที่ว่างรอบจักร เช่น พระพุทธรูปที่แคว้นอานธระ เมืองอมราวดี ประเทศอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ 7 ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาเป็นมณฑล 108 จักรก็ยังปรากฏอยู่ตรงกลาง มีขนาดเล็กลง ที่สำคัญคือแยกออกจากลายมงคลอื่นทั้งหมด ดังตัวอย่างที่พบในเมืองพุกาม ประเทศพม่า ราวพุทธศตวรรษที่ 17 จักรแม้จะสำคัญแต่ที่ผ่านมาก็ค่อยถูกกล่าวถึงมากขึ้น ส่วนใหญ่จะให้ความสนใจกับมณฑล 108 มากกว่า อย่างไรก็ตาม จักรบนพระบาทไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์ (ภาพที่ 6) พบว่ามีความโดดเด่นเป็นพิเศษ เพราะเป็นสิ่งที่ดึงดูดสายตาเมื่อแรกเห็น ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ามณฑล 108 ส่วนที่ทำเป็นรูปฉัตรจักรวาลที่อยู่ถัดลงมา จนตัดสินได้ยากว่าอะไรเด่นกว่ากัน

และทำให้รู้สึกว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่ผู้สร้างมีเจตนานำเสนอสองส่วนนี้ ในลักษณะขัดแย้งหรือประชันกัน แต่ความขัดกันนี้ถูกทำให้สามารถอยู่ร่วมหรือไปด้วยกันได้ ด้วยการออกแบบจักรให้มีรูปลักษณะเหมือนผังจักรวาล กล่าวคือ นอกจากจะมีรูปทรงกลมเหมือนกับสัณฐานของจักรวาลแล้ว จุดเน้นที่ใจทำให้เพิ่มเข้ามาก็คือกรอบของกระจกล้อมรอบอยู่ศูนย์กลาง กรอบรูปวงรีหรือลูกฟักในตำแหน่งสี่ทิศที่วางรอบในหรือดุมล้อ และที่วางรอบนอกหรือวงล้อมีการเพิ่มตำแหน่งทิศเฉียงอีกสี่กรอบเป็นแปดจุดโดยรอบ ทั้งสองส่วนจึงมีความสอดคล้องกันในลักษณะที่เป็นแผนผังกับรูปด้านตั้งของจักรวาลเดียวกัน

อย่างไรก็ดี การตีความหมายรูปจักรในที่นี้อาจพิจารณาได้ 2 ระดับ คือระดับโลกุตระภูมิ และโลกียะหรือไตรภูมิ ระดับแรก การที่จักรถูกเน้นให้มีขนาดใหญ่เกือบเต็มพื้นที่ส่วนกว้างของพระบาทจนเท่ากับฉัตรจักรวาลเบื้องล่าง ในตำแหน่งที่สูงกว่า เหนือกว่า เป็นรูปทรงกลมที่สมบูรณ์และมีลักษณะเชิงนามธรรม แสดงให้เห็นว่าแผนผังจักรวาลของจักรเป็นเพียงลักษณะภายนอก ความหมายที่แท้จริงก็คือ “พุทธะ”¹¹ จักรบนพระพุทธรูปไม้ประดับมุกก็คือธรรมจักรสัญลักษณ์เก่าแก่ที่ใช้แทนองค์พระพุทธรูปหรือธรรมะของพระองค์ เป็นความหมายดั้งเดิมของจักรรูปวงล้อที่เคยปรากฏอย่างโดดเด่นในศิลปะอินเดียโบราณทั้งที่การหุ้และสาณจิ เป็นยุค

ที่ยังไม่มีการทำรูปพระพุทธรูปเจ้าในร่างมนุษย์ แต่จะใช้สัญลักษณ์แทน อาทิ พระบาท โปธิบัลลังก์จักร และสกล เป็นต้น ซึ่งพบว่ามียักษ์จักรเท่านั้นที่อยู่บนพระบาท เช่นเดียวกับ เสาศรรณจักรที่หมายถึงแสงแห่งพระธรรมได้แผ่ไปทั่วทุกสารทิศในจักรวาล แม้ในสมัยคันธาระ ที่นิยมสร้างพระพุทธรูปแล้วก็ยังพบธรรมจักรแทนพุทธะอยู่ด้วย (ภาพที่ 7)

ระดับที่สอง น่าจะอยู่ในฐานะความหมายแฝง หรือนัยยะทางสังคมวัฒนธรรม ที่มองมายังผู้อุปถัมภ์การสร้าง ซึ่งในวัฒนธรรมหลวงก็คือกษัตริย์ เพราะโดยทั่วไปการสร้างผลงานชิ้นสำคัญ หมายถึงการสร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ เพื่อเป็นสิริมงคลของบ้านเมือง ความรุ่งเรืองของอาณาจักร และในกรณีนี้อาจรวมถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระนคร นอกจากนี้แล้วโดยปกติเป็นย่อมมุ่งหมายให้การกระทำดังกล่าวส่งผลให้พระองค์อยู่ในสถานะอันสูงส่งด้วยบุญบารมีและอำนาจ โดยเฉพาะในบริบทของประวัติศาสตร์และการเมืองของดินแดนแถบนี้ที่มีการทำสงครามระหว่างเมืองและอาณาจักรมาตลอด มักถูกมองโดยอ้างอิงแนวคิดเรื่องพระราชาในอุดมคติของพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์โลกศาสตร์ฉบับต่าง ๆ ก็คือแนวคิดเรื่อง พระจักรพรรดิ ซึ่งกำเนิดขึ้นในชมพูทวีปช่วงระหว่างที่จักรวาลไม่มีพระพุทธรูป โดยความหมายดั้งเดิมของศัพท์คำว่า จักรพรรดิ ก็คือราชาที่อยู่เหนือราชา อยู่เหนืออาณาจักรของพระราชาด้วยอำนาจหรือผู้ที่ทำให้จักรพรรดิไปตลอดดินแดนด้วยอำนาจ¹² ดังนั้น การที่พระพุทธรูปไม่ประดับมุกถูกสร้างขึ้นอย่างวิจิตร และมีการเน้นสัญลักษณ์รูปจักรเป็นพิเศษจึงเป็นไปได้ว่าจักรที่ถูกออกแบบให้มีลักษณะเป็นแผ่นผืนจักรวาล ก็คือจักรของพระจักรพรรดิ ตามนัยยะที่ได้กล่าวมา ซึ่งก็สอดคล้องกับรูปพระจักรพรรดิประดับมุกที่โดดเด่นอยู่ตรงกลางของชมพูทวีป แวดล้อมด้วยรัตนเจ็ด และปัญจมหานทีที่ไหลลงมาจากหิมพานต์เหมือนกรอบบริบดินแล้วไปออกมหาสมุทร นอกจากนี้ ยังปรากฏรูปฉัตรขนาดเล็กจำนวนมากตั้งเรียงบนขอบรอบธรรมจักร อย่างไรก็ตาม ฉัตรดังกล่าวอาจหมายถึงเศวตฉัตรที่เป็นหนึ่งในมงคล 108 ประเภทเครื่องประกอบบารมีกษัตริย์ แต่อีกด้านหนึ่งก็อย่าลืมว่า ฉัตรก็เป็นเครื่องสูงและเครื่องสักการะสำหรับพระพุทธรูปด้วย

ระเบียบภาพใหม่ของมงคล 108

พัฒนาการสำคัญของการสร้างรอยพระพุทธรูปในพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ก็คือ การสร้างเครื่องหมายมงคล 108 บนฝ่าพระบาท ตามคำบรรยายลักษณะพระบาทที่พบในคัมภีร์อรรถกถาบาลีในมหาปธานสูตร ใน ทิมนิกาย (ยังไม่สมบูรณ์) และเครื่องหมายมงคล 108 ที่

สมบูรณของพระบาทพระอาริยมตไตรย พระอนาคตพุทธเจ้าในสมันตภัททิยะ อรรถกถา
อนาคตวงศ์ ซึ่งน่าจะรจนาขึ้นในศรีลังกา โดยพระอุปติสสะ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ต่อมาในพ.ศ.
1699 พระพุทธรักขิตตะ ได้รจนา ขิณาลังการฎีกา เป็นภาษาบาลี ซึ่งกล่าวถึงมหาบุริสลักษณะ
32 ประการ และเครื่องหมายมงคล 108 บนฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าที่สมบูรณ¹³ เครื่องหมาย
มงคล 108 นี้ประกอบขึ้นด้วย 1) มงคลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญ และ
ความอุดมสมบูรณ์ 2) ประเภทที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ
และ 3) ประเภทที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมและนามธรรมของสุคติภพในจักรวาล เมื่อรวม
กันแล้วมงคลทั้ง 108 นี้ แสดงออกถึงความมีสภาวะครอบจักรวาลของพระพุทธเจ้าและบารมี
อันคุ้มครองและให้สิริมงคลต่อผู้ที่ได้ยึดถือพระองค์เป็นที่พึ่ง¹⁴

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมามีพบหลักฐานรอยพระพุทธรูปแบบที่มีเครื่องหมายมงคล 108 ใน
ศรีลังกาเลย แม้แต่รอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนกฎที่มีชื่อเสียงและเป็นต้นแบบของการ
จำลอง ก็ทราบกันดีว่าเป็นเพียงรอยเว้าในพื้นหิน ลึกประมาณ 1-2 นิ้ว รูปร่างยาวมน มีการ
เสริมด้วยซีเมนต์จนมีรูปร่างคล้ายรอยเท้าคน ความยาว 5 ฟุต 5 นิ้ว ส่วนกว้างสุด 2 ฟุต 7
นิ้ว ดูไม่ออกว่าเป็นรอยเท้าขวาหรือซ้าย¹⁵ ดังนั้น การสร้างรอยพระพุทธรูปแบบที่มี
เครื่องหมายมงคล 108 จึงเป็นผลงานที่เกิดขึ้นในประเทศพม่า ไทย และกัมพูชา หลักฐานเก่า
ที่สุดก็คือรอยพระพุทธรูปสลักหินพบที่สถูปโลกะนันทะและเขวเชิกอน ราวพุทธศตวรรษที่ 17
(ภาพที่ 8)

รอยพระพุทธรูปที่พุกามเหล่านี้จึงเป็นต้นแบบแรกสุดของการจัดระเบียบเครื่องหมายมงคล
108 ในแบบตาราง ซึ่งเป็นแบบที่นิยมและให้อิทธิพลกับไทยทั้งที่สุโขทัย อยุธยา และ
รัตนโกสินทร์

รอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าตั้งแต่มีเครื่องหมายมงคลน้อยและเพิ่มมากขึ้นในอินเดีย จน
เป็นมงคล 108 ในอรรถกถาและฎีกาของศรีลังกา มาสู่การสร้างจริงในพม่า ไทย และกัมพูชา
นั้น พบว่ามีเพียงจักรูปวงล้อเท่านั้นที่มีแนวปฏิบัติแน่นอนว่าต้องอยู่กึ่งกลางฝ่าพระบาท ส่วน
เครื่องหมายมงคลอื่นที่อยู่รายรอบ มีระเบียบการจัดวางหลากหลายทั้งคล้ายคลึงและแตกต่างกัน
ในแต่ละพื้นที่และยุคสมัย แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์แสดงเฉพาะรายการเครื่องหมายมงคล
แต่ไม่มีการกำหนดรูปแบบ วิธีการจัดระเบียบเครื่องหมายมงคลในรอยพระบาท แน่แน่นอนว่า
ปัจจัยข้อนี้ส่งผลให้มีรอยพระพุทธรูปรูปแบบต่าง ๆ อย่างไรก็ตามงานแบบประเพณีนิยมย่อม
เน้นการผลิตซ้ำหรือสืบทอดของเดิมเป็นหลัก การสร้างแบบแผนใหม่จึงเป็นสถานการณ์พิเศษ

และสำคัญ ซึ่งในกรณีรอยพระพุทธรูปของไทยพบว่ามีโครงสร้างแบบหรือระบบการจัดวางเครื่องหมายมงคล 108 ใหม่ในเวลาใกล้เคียงกันถึงสองรูปแบบ เมื่อรวมกับของพุทธรูปที่เข้ามา ก่อน จึงมีแบบแผนการจัดเครื่องหมายมงคล 108 อย่างน้อยสามรูปแบบ ดังนี้

แบบตาราง

มีที่มาจากเมืองพุทธรูป ประเทศพม่า นับเป็นต้นแบบแรกสุดของการจัดระเบียบเครื่องหมายมงคล 108 มีโครงสร้างพื้นที่แบบเรขาคณิต คือเป็นช่องตารางสี่เหลี่ยมเต็มผืนผ้า โดยเว้นพื้นที่ตรงกลางไว้สำหรับจักรูปวงล้อ (บางครั้งทำเป็นบัว) การลำดับเครื่องหมายมงคล เริ่มต้นที่ช่องแรกได้หัวแม่เท้า เรียงตามแนวนอนไปจนสุดส่วนกว้างของพระบาท วนลงสู่แนวสันเท้า แล้วย้อนตัววงแคบเข้าจนจบลงที่ตรงกลางรอบจักร ตัวอย่างการจัดแบบนี้ เช่น รอยพระพุทธรูปที่วัดตระพังทอง วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย รวมถึงรอยพระพุทธรูปที่สร้างคราวเดียวกันที่เขานางทอง จังหวัดกำแพงเพชร (ภาพที่ 9) เป็นต้น

แบบวงกลม

เป็นต้นแบบที่เกิดขึ้นในสุโขทัยเป็นครั้งแรก ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 20 ต้นแบบเป็นพระบาทคู่ สลักหิน แสดงรอยพระยุคลบาท¹⁶ ปัจจุบันอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพที่ 10)

โครงสร้างพื้นที่ใหม่รูปวงกลม เกิดจากการขยายจักรให้มีความใหญ่ เพื่อรองรับเครื่องหมายมงคล 108 ด้วยการแบ่งช่องตารางในวงกลมที่ซ้อนเป็นชั้นๆ การลำดับและระเบียบภาพเปลี่ยนไป โดยให้พรหมโลกและเทวโลก อันเป็นภูมิชั้นสูงอยู่รอบในหรือศูนย์กลาง ถัดออกมาช่วงกลางเป็นรัศมีของพระเจ้าจักรพรรดิ เครื่องประกอบบารมีและเครื่องสูง สำหรับรอบนอกเป็นมงคลอื่นๆที่เป็นส่วนประกอบของโลกภูมิ การจัดระเบียบเครื่องหมายมงคลในโครงสร้างรูปวงกลมของรอยพระบาทวัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชรปรับเปลี่ยนจากช่องตารางมาเป็นแบบแผนผังจักรวาล ที่มีการสลับตำแหน่งกับแบบแรก ศูนย์กลางคือเขาพระสุเมรุ ถัดออกมาเขาสัตตบริภัณฑ์ ทะเลสี่พันดร พระอาทิตย์ พระจันทร์ ต่อด้วยหิมพานต์ เครื่องสูง รัศมีของพระเจ้าจักรพรรดิ วงนอกสุดเป็นเทวโลกและพรหมโลก

แบบระบบภาพ

เป็นต้นแบบการจัดระเบียบเครื่องหมายมงคล 108 รูปแบบใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นที่เชียงใหม่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 โดยพื้นฐานแล้วมีความแตกต่างจากสองแบบแรกมาก เพราะแบบตารางกับแบบวงกลมจะมีกรอบโครงแบบเรขาคณิต เครื่องหมายมงคลทั้งหมดจึงถูกแยกและถูก

จำกัด แม้จะมีระเบียบและความเชื่อมโยงอยู่บ้างในการจัดลำดับก่อน-หลัง บน-ล่าง หรือ ล้อมศูนย์กลางเป็นชั้นๆ ก็ตาม แต่การมีกรอบพื้นที่ที่ชัดเจนตายตัว ส่งผลให้ทางกายภาพ แต่ละรูปมงคลจะถูกแยกออกจากกัน สัมพันธ์กันแบบลวดลาย คือมีขนาดเท่าๆกัน ซึ่งขัดกับประสบการณ์ของเรา เกี่ยวกับสิ่งที่เป็รูปธรรมทั้งหลายที่ต่างก็มีรูปลักษณ์และขนาดที่แตกต่างกัน จึงเป็นเครื่องหมายที่ไม่มีชีวิตหรือความสมจริงเชิงประจักษ์ ซึ่งจะต่างกับระเบียบภาพใหม่ของเครื่องหมายมงคล 108 ในพระพุทธรูปที่ไม่ประดับมุกวัดพระสิงห์ ที่อาศัยเนื้อหาของรูปมงคลเชื่อมโยงกับความหมายในโครงเรื่องหลักที่รู้จักดีอยู่แล้วก็คือไตรภูมิ โดยเฉพาะจากจักรวาลรูปด้านตั้งที่มีพรหมโลก 16 ชั้นอยู่ช่วงบน ถัดลงมาคือเทวโลก 6 ชั้น แล้วจึงเป็นโลกหรือมนุษย์ภูมิ ซึ่งเป็นที่ตั้งของจากจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุอยู่ศูนย์กลาง มีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ คั่นด้วยทะเลสี่พันดร ถัดมาจึงเป็นมหาสมุทรใหญ่กับทวีปทั้งสี่ แล้วปิดด้วยเขากำแพงจักรวาล สำหรับเครื่องหมายมงคลอื่นๆ เรียงรายอยู่บนพื้นที่ว่างของท้องฟ้า ผืนน้ำ และชมพูทวีปที่มีป่าหิมพานต์กับพระเจ้าจักรพรรดิราช ทั้งหมดอยู่ภายใต้โครงสร้างขององค์ประกอบภาพขนาดใหญ่ ทำให้เครื่องหมายมงคล 108 มีรูปลักษณ์ ขนาด และตำแหน่งของตัวเอง ที่รูปมงคลหนึ่งอาจซ้อนอยู่ในอีกรูปมงคลหนึ่ง โดยมีพื้นที่ว่างเป็นตัวประสานให้สัมพันธ์กลมกลืนกันอย่างสวยงามและยิ่งใหญ่อลังการ นับเป็นรอยพระพุทธรูปที่มีพื้นฐานของงานจิตรกรรมอย่างแท้จริง (ภาพที่ 11)

จากจักรวาลในฐานะนวัตกรรมด้านศิลปะ

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการจัดเครื่องหมายมงคลรูปแบบใหม่ หรือ“ระบบภาพ”ก็คือการสร้างองค์ประกอบภาพจิตรกรรมรูปจากจักรวาลที่สมบูรณ์แบบมากที่สุด ตั้งแต่กระแสดความเชื่อเรื่องไตรภูมิและจักรวาลวิทยาของเถรวาทลังกาวงศ์ได้แพร่หลายในงานวรรณกรรมและศิลปกรรม นับเป็นนวัตกรรมด้านศิลปะอย่างแท้จริง เกี่ยวกับที่มาของการประกอบสร้างจากจักรวาลดังกล่าว มีปัจจัยสำคัญอย่างน้อย 3 เรื่อง ได้แก่ เครื่องหมายมงคล 108 ประการ จิตรกรรมฝาผนังเมืองพุกาม และคัมภีร์โลกศาสตร์

เครื่องหมายมงคล 108 ประการ

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 การสร้างรอยพระพุทธรูปมีแนวปฏิบัติที่นิยมทำกันทั่วไปคือการบรรจุมงคล 108 ลงบนฝ่าพระบาทโดยมีจักรอยู่ตรงกลาง รูปมงคลที่เพิ่มขึ้นนี้ พบว่าส่วนที่เป็นองค์ประกอบของจักรวาลคดีมีจำนวนมากที่สุด ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่ามงคล 108 ใน

รอยพระพุทธรูปคือช่องทางในการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องจักรวาลและไตรภูมิสู่สังคม ดังนั้นรายการเครื่องหมายมงคล 108 ประการ จึงเป็นข้อกำหนดที่อยู่เบื้องหลังการสร้างฉากจักรวาลในรอยพระพุทธรูป เครื่องหมายมงคลแต่ละคัมภีร์มีรายละเอียดแตกต่างกันบ้างทั้งรูปศัพท์และสิ่งของ แต่ในภาพรวมแล้วเหมือนกันเกือบทั้งหมด

ลำดับ	ชื่อ	คำแปล
1	สถิตี	หอก
2	สิริวจร	ที่อยู่ของพระศรี(พระลักษมี)
3	นันทียวดุต	ดอกพุด
4	โลวตถิก	เครื่องหมายสวัสดิกะ
5	วฏัสก	พวงมาลัย ต่างหู เครื่องประดับ
6	วทุรมานก	ภาชนะชนิดหนึ่ง
7	ภทพิรุ	พระแท่น
8	องกุส	ขอช้าง
9	ปาสาท	ปราสาท
10	โตรณ	ซุ้มประตู
11	เสตจตุต	เศวตฉัตร
12	ขคุค	พระขรรค์
13	ตาลวณฏ	พัดใบตาล
14	มยุรหตุถ	หางนกยูงขนาดหนึ่งกำมือ
15	จามร	แล้ทำจากหางจามร
16	อุณทิส	มงกุฏ
17	มณิ	แก้วมณี
18	ปตุต	บาตร
19	สุมนทาม	พวงมาลัย
20	นีลุปปล	ดอกบัวเผื่อนสีน้ำเงิน
21	รตุตุปปล	ดอกบัวกินสายสีแดง
22	รตุตปทุม	ดอกบัวหลวงสีแดง
23	เสตปทุม	ดอกบัวหลวงสีขาว
24	ปุณทริก	ดอกบัวหลวงพันธุ์หนึ่ง
25	ปุณณมกลส	หม้อที่มีน้ำเต็ม

ลำดับ	ชื่อ	คำแปล
26	ปฏณุปุตต	ถ้วยที่มีของบรรจุอยู่เต็ม
27	สมุทท	มหาสมุทร
28	จกกวาฬปพุต	ภูเขาที่ล้อมรอบจักรวาล
29	หิมวนตปพุต	เขานิมพานต์
30	เมรุพพุต	เขาพระสุเมรุ
31	สุริยมณฑล	ดวงอาทิตย์
32	จันทนล	ดวงจันทร์
33	นภุตต	กลุ่มดาวที่ดวงจันทร์โคจรผ่าน
34 - 37	สปรวารจตุมาทป	ทวีปใหญ่ทั้งสี่มีเกาะบริวารสองพัน
38	สปรวารสตรตตณ สมังคจกกวตติ	พระเจ้าจักรพรรดิราชพร้อมด้วยรัตนะทั้งเจ็ด
39	ทกขินาวตตลงข	สิ่งของที่เส้นจากกันเวียนขวา
40	สุวณณมจยคค	ปลาทองคำหนึ่ง
41	จกการุธ	จักรที่ใช้เป็นอาวุธ
42 - 48	สตรตมหาคงคา	สระใหญ่ 7 สระ
49 - 55	สตรตกุลปพุต	เทือกเขาสำคัญ 7 เทือก
56 - 62	สตรตสิทนต์สาคร	ทะเลสีทันดร 7 ห้วง
63	สุวณณสุปณณราชา	พระยาครุฑทอง
64	สัสมาร	จระเข้
65	ธขปาดาก	ธงรูปสามเหลี่ยมและธงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
66	สุวณณสิวิกา	เสลี่ยงทอง
67	สุวณณวาฬวิชนี	พัดทองทำด้วยทองจามร
68	เกลาสปพุต	เขาโกลาส
69	สิหราชา	พระยาลิขิต
70	พยุคฆราชา	พระยาเสือโคร่ง
71	วลาทกอสสุราชา	พระยามี้วลาทก
72	อุโปสถทนต์ราชา	พระยาช้างเผือกชื่ออุโปสถ
73	วาสุกินาครราชา	พระยานาควาสูกิ
74	หัสราชา	พระยาหงส์
75	อุสสุราชา	พระยาไคตัวผู้
76	เอราวรรณทนต์ราชา	พระยาช้างเอราวัณ
77	สุวณณมกร	พระยามกรทอง

ลำดับ	ชื่อ	คำแปล
78	จตุมนานาวารชา	เรือใหญ่ที่มีสี่มุข
79	สวจุกเณรุ	แม่โคพร้อมกับลูก
80	กิปุริส	กีนร
81	กีนุรี	กีนรี
82	กรวิก	นกการเวก
83	มยุรราชา	พระยานกยูง
84	โกณจรรยา	พระยานกกระเรียน
85	จกุกวากราชา	พระยานกจักรวากะ
86	ชีวชีวกราชา	พระยานกชีวะ(ไก่ฟ้า)
87 - 92	ฉเทวโลก	เทวโลก 6 ชั้น
93 - 108	โสฬสพรหมโลก	พรหมโลก 16 ชั้น ¹⁷

การตรวจสอบรูปมงคลในพระพุทธรูปไม่พบว่ามีภาพส่วนใหญ่เชื่อมโยงกับรายการเครื่องหมายมงคลข้างต้นเกือบทั้งหมด ที่ไม่ตรงหรือไม่สามารถระบุได้มีไม่มาก ส่วนหนึ่งเพราะมีขนาดเล็กและชำรุดสึกกร่อน สิ่งที่เห็นแม้จะเป็นรูปมงคลเกือบทั้งหมด แต่การรับรู้รูปลักษณะใหม่แตกต่างจากสองแบบเดิมมาก กล่าวคือไม่ตระหนักว่าเป็นรูปมงคลเพราะส่วนต่างๆ สัมพันธ์ต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้เกิดการซึมซับทั้งความงามและเนื้อหาของภาพไปพร้อมๆ กัน ในแง่วิธีจัดรูปมงคลแบบใหม่คือ “ระบบภาพ” สามารถสื่อความหมายเกี่ยวกับจักรวาลคติได้ผลดีกว่า ความเป็นรูปมงคล 108 เหมือนจะถูกซ่อนหรือพรางอยู่ภายใต้ความอลังการขององค์ประกอบภาพขนาดใหญ่ ที่มีรายละเอียดซับซ้อน จึงพบว่ามี การนำตัวอักษรชื่อรูปมงคลมาวางกำกับภาพอยู่ทั่วไปตลอดผืน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยปฏิบัติมาก่อน รูปมงคลโดยรวมจึงมีอยู่ 2 ประเภทคือแบบที่มีตัวอักษรกำกับและแบบที่ไม่มีตัวอักษรกำกับ ดังนี้

1. รูปมงคลที่มีตัวอักษรกำกับ จำนวน 67 รูป จำแนกเป็น

- พรหมโลก (16) เทวโลก (6)
- องค์ประกอบจากจักรวาล (24) ได้แก่ เขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์ (7) ทะเลสี่ท้นดร (7) มหาสมุทร ทวีปทั้งสี่ (4) กำแพงจักรวาล พระอาทิตย์ พระจันทร์ และหมู่ดาว
- รูปมงคลอื่นๆ (19) ได้แก่ ปราสาท ชุ่มประตุ เพชรพลอย พวงมาลัย ดอกบัวเผื่อน สีน้าเงิน ดอกบัวสายสีแดง ดอกบัวหลวงสีแดง ดอกบัวหลวงสีขาว หอยสังข์ ปลาคู่ พระยา

ครุฑ พระยานาคควาสุกี้ ข้างเฮอร์วณ มังกรทอง จระเข้ กิณนรี กิณนรี และนกการเวก

- รูปมงคลที่ตัวอักษรไม่ตรงตัวบทหรือระบุไม่ได้ (2)

2. รูปมงคลที่ไม่มีตัวอักษรกำกับ จำนวน 41 รูป มีทั้งแบบที่เห็นได้ชัดและที่แทรกร่วมอยู่ในภาพส่วนต่างๆ พบมากบริเวณชมพูทวีป ด้านล่างมีรูปพระจักรพรรดิราชพร้อมด้วยรัตนทั้งเจ็ด และมีเศวตฉัตร บัลลังก์ มงกุฎ พระขรรค์ พัดใบตาล ฯลฯ ด้านบนมีเขาหิมาพานต์ สระใหญ่ทั้งเจ็ด มือโนดาตอยู่ตรงกลาง (ต้นกำเนิดแม่น้ำ 5 สาย) อีก 6 สระอยู่ใต้รูปสัตว์ตั้งเรียงกัน มีพระยาสิงห์ พระยาเสือโคร่ง พระยาโค พระยาช้างอุโบสถ พระยาม้าลายหอก และแมโคกับลูก ถัดขึ้นไปมีพระยานกยูง นกกระเรียน ห่านป่าสีแดง และไก่ฟ้า เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังเมืองพุกาม

ล้านนาได้รับแรงบันดาลใจและอิทธิพลทางศิลปะจากพุกาม ประเทศพม่า ตั้งแต่ยุคแรกสร้างอาณาจักรในพุทธศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องถึงพุทธศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะรูปแบบพระเจดีย์¹⁸ กรณีพระพุทธรูปไม่ประดับมุกก็ได้รับแบบอย่างทางศิลปะจากพุกาม รวุดันพุทธศตวรรษที่ 21 สันนิษฐานว่าเป็นการหยิบยืมรูปแบบฉากรวาลในจิตรกรรมฝาผนังวิหารโลกะเตกพันมาปรับใช้

วิหารโลกะเตกพัน (Lokahteikpan) ตั้งอยู่หน้าเมืองเก่าใกล้กับพระเจดีย์เวสดอร์ แม้จะเป็นวิหารค่อนข้างเล็ก แต่มีความสำคัญเพราะสร้างโดยราชกุมาร พระภิกษุเชื้อพระวงศ์ที่เพิ่งเดินทางกลับจากลังกา จิตรกรรมฝาผนังภายในเป็นงานที่โดดเด่นของพุกาม แบบศิลปะอิทธิพลปาละ ส่วนเนื้อหาเป็นสายเถรวัตรหลังกวางค์ อาทิ มีการเขียนพระพุทธรูปคู่ที่มีรูปมงคล 108 แบบตารางบนเพดานมุขหน้า¹⁹ ภาพอดีตพุทธ 28 พระองค์ นิบาตชาดกที่เน้นทศชาติพุทธประวัติเป็นชุดเหตุการณ์สำคัญ โดยเฉพาะตอนโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ผั่งด้านข้างทิศตะวันออก เป็นภาพแสดงความยิ่งใหญ่ของเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าแสดงเทศนาแก่เหล่าเทวดาและพระพรหมจากหิมาจักรวาล สิ่งที่น่าสนใจอย่างมากก็คือ ฉากรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นแท่งแกนขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางและเขาตัดบริภัณฑ์รูปแท่งเสาสูงลดหลั่นกัน เรียงขนานเขาพระสุเมรุข้างละเจ็ด มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ส่วนด้านล่างเป็นทะเลมีปลาใหญ่แหวกว่ายอยู่ (ภาพที่ 12)

“ฉากจักรวาล” ในจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้จะเป็นงานต้นแบบที่เกิดขึ้นครั้งแรกที่นี่ มีลักษณะเฉพาะเป็นกลุ่มแท่งเสาในโครงสร้างรูปสามเหลี่ยม กล่าวคือใช้เสาเป็นภาพตัวแทนเขาวงแหวนในตัวบท²⁰ แต่นักวิชาการยอมรับและเห็นพ้องกันทั่วไปว่า แท่งเสาช้างละเจ็ดสิบเนื่องจาก การนำเสนอในลักษณะ “ภาพตัดขวาง” (Section) ในงาน 2 มิติ²¹ อย่างไรก็ตามโดยพื้นฐานแล้วฉากจักรวาลมีลักษณะเป็น “ตัวแบบ” หรือ “รูปสัญลักษณ์” ที่สามารถถูกผลิตซ้ำหรือหยิบยืมไปใช้ในงานประเภทต่างๆ หรือสถานการณ์อื่นได้อย่างหลากหลาย

คัมภีร์โลกศาสตร์

จิตรกรรมฝาผนังพุทธมได้ให้ตัวแบบฉากจักรวาลแก่เชียงใหม่ซึ่งมีความสำคัญ แต่ในกรณีพระพุทธรบาท ข้อกำหนดของเครื่องหมายมงคล 108 มีสิ่งต่างๆเพิ่มขึ้นอีกหลายอย่าง ได้แก่ ทวีปทั้งสี่ หิมพานต์ กำแพงจักรวาล รวมถึงสวรรค์ 6 ชั้น และพรหมโลก 16 ชั้น เป็นการสร้างองค์ประกอบภาพจักรวาลที่สมบูรณ์แบบ หรือสื่อความหมายเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาและไตรภูมิโดยตรง ไม่ใช่แค่ฉากหลังของท้องเรื่องพุทธประวัติ ขณะที่รายการมงคล 108 เป็นเพียงชื่อมงคลเท่านั้น ไม่มีคำอธิบายรายละเอียด รวมถึงความสัมพันธ์เชิงภูมิศาสตร์ใดๆ ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์โลกศาสตร์จึงเป็นแหล่งข้อมูลหรือคู่มือในการประกอบสร้างฉากจักรวาลได้อย่างดีเยี่ยม ซึ่งคัมภีร์ที่น่าจะรู้จักในเวลานั้น อย่างน้อย 2 ฉบับ ได้แก่ ไตรภูมิภคของพญาสิทธิและโลกที่ปกสราโดยพระสังฆราชเมธังกร ขณะที่จักรวาลทิปนีของพระสิริมงคลอาจารย์น่าจะยังไม่ได้รจนาขึ้น จึงควรดูว่ามีความสอดคล้องกันอย่างไร หรือไม่ ระหว่างคัมภีร์โลกศาสตร์กับภาพประดับมุกบนพระพุทธรบาทไม้วัดพระสิงห์ พอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

สัญญาณของจักรวาลกลมเหมือนล้อรถ เป็นแอ่งลุ่มลึก... เขาจักรวาลเหมือนขอบปากของขันสำริด ซึ่งช่างได้ใช้ประโยชน์จากรูปทรงของสันพระบาทที่คล้ายขันเป็นกำแพงจักรวาล ขณะที่เขาพระสุเมรุสูงกว่าเขากำแพงจักรวาลเล็กน้อย กล่าวคือ เขาพระสุเมรุสูง 84,000 โยชน์ กำแพงจักรวาลสูง 82,000 โยชน์²² ก็ใกล้เคียงกับที่ปรากฏในรอยพระบาท (ภาพที่ 13)

เขาพระสุเมรุมีขนาดใหญ่กว่าเขาสัตตบริภัณฑ์มากและมีสัญญาณตะโพน คือลักษณะรูปทรงกระบอกที่ส่วนกลางใหญ่หรืออ้วนกว่าส่วนหัว-ท้าย พบว่าสอดคล้องกับภาพเขาพระสุเมรุในพระบาท ถ้าเรามองรวมทั้งส่วนที่อยู่พื้นน้ำและส่วนที่อยู่ใต้น้ำ จะเห็นได้ชัดว่าส่วนฐานและยอดสอบ

เขาสัตตบริภัณฑ์รูปแท่งเสาเรียงลดหลั่นกัน เป็นเช่นเดียวกันทั้งส่วนที่พื้นน้ำและส่วนที่จมอยู่ใต้น้ำ ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเดินตามคัมภีร์ ส่งผลให้ฉากจักรวาลในพระพุทธรูปบัววัดพระสิงห์ซึ่งมีเขา สัตตบริภัณฑ์ส่วนที่อยู่ใต้น้ำด้วย กลายเป็นฉากจักรวาลที่มีลักษณะเฉพาะต่างจากฉากเดียวกันทั้งของพม่าและไทยภาคกลาง

มหาสมุทรหรือทะเลน้ำเค็ม คัมภีร์บรรยายไว้ว่า แต่ละทิศจะมีสีต่างกัน เป็นไปตามรัศมีของเขาพระสุเมรุที่เปล่งออกมา ด้านตะวันออกเป็นเงิน รัศมีแผ่ออกมาทำให้ทะเลทิศเหนือมีสีเงินเหมือนนมสด เรียกว่านิลสาคร (ทะเลน้ำนม) ด้านทิศใต้เป็นแก้วอินทิล รัศมีแผ่ออกมาทำให้ทะเลทิศใต้มีสีเขียว เรียกว่านิลสาคร (ทะเลน้ำเขียว) ด้านทิศตะวันตกเป็นแก้วพลี รัศมีแผ่ออกมาทำให้ทะเลทิศตะวันตกสีแก้วพลี เรียกว่าพลีสาคร (ทะเลแก้วพลี) ด้านทิศเหนือเป็นทองคำ รัศมีแผ่ออกมาทำให้ทะเลทิศเหนือมีสีเหลือง เรียกว่าปิตสาคร (ทะเลเหลือง) ²³ การสื่อความหมายว่าน้ำในมหาสมุทรแต่ละด้านมีสีแตกต่างกัน ช่างได้ออกแบบโดยใช้เม็ดน้ำที่มีรูปทรงต่างกันตามรูปทรงของทวีปในแต่ละทิศ เม็ดน้ำรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส อยู่บนผืนน้ำด้านทิศเหนือบริเวณอูตรกฐทวีป เม็ดน้ำรูปไข่หรือวงรี คือทะเลด้านทิศใต้มีอยู่เต็มพื้นที่รอบบริเวณขมพูทวีป ส่วนเม็ดน้ำของทะเลด้านตะวันออกและด้านตะวันตกใช้รูปทรงกลมขนาดเล็กเหมือนกัน ติดเรียงถี่ๆ เพราะอยู่ในตำแหน่งที่ไกลกว่า คือที่ริมด้านซ้ายและขวาของพระบาท

พิภพอสุร “บุรีของพวกอสุร... ซึ่งอยู่ในท่ามกลางผาสามเส้า เบื้องล่างเขาสินธุ...” ²⁴ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าช่องว่างระหว่างก้อนหินสองก้อน (ตริภุฏ) ที่รองรับเขาพระสุเมรุ และมีรูปบุคคล ต้นไม้ อาคาร อยู่ภายในก็คือพิภพอสุร (ภาพที่ 14) ตามที่ระบุอยู่ในคัมภีร์ แต่พิภพอสุรไม่ได้อยู่ในรายการมณฑล 108 ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าคัมภีร์โลกศาสตร์ไม่ได้มีบทบาทแค่ช่วยเปลี่ยนจากชื่อเครื่องหมายมณฑลให้มาเป็นภาพเท่านั้น แต่ยังมียุทธศิลป์ต่อการสร้างภาพในฐานะที่ตัวเองก็เป็นเจ้าของแนวความคิดหลักกระแสนั้น ดังนั้นเมื่อพื้นที่เปิดก็อาจมีการสอดแทรกภาพชุดความหมายที่ 2 เข้ามา ซึ่งปกติก็มีการซ้อนทับของสองความหมายบนภาพเดียวกันอยู่แล้ว เช่น ภาพ 2000 เกาะที่ปูเต็มผืนน้ำเป็นทั้งรูปมณฑล 108 และเนื้อหาจักรวาลคติ แต่ถ้าตีความเปลี่ยนจากเกาะมาเป็น “เม็ดน้ำ” ว่าหมายถึง “สี” ของมหาสมุทรที่แตกต่างกันในแต่ละด้านตามอิทธิพลของเขาพระสุเมรุก็เท่ากับเป็นการละทิ้งชุดความหมายหลักคือมณฑล 108 มาเป็นชุดความหมายที่ 2 คือเนื้อหาจักรวาลคติ ซึ่งน่าสนใจว่าเพราะเห็นจินตนาการของช่าง ที่ต้องการถ่ายทอดเรื่อง “สี” บนข้อจำกัดด้านวัสดุและเทคนิค โดยกำหนดให้เม็ดน้ำมีรูปทรงเหมือนทวีปในแต่ละทิศเพื่อเป็นสื่อถึงสีที่แตกต่างกัน

อีกหนึ่งกรณีกลางชมพู่ทวิปเหนือภาพพระจักรพรรดิราช มีแท่นวางเปล้าหน้าโชดหิน เบื้องต้นระบุ เป็นรูปมงคลเขาหิมพานต์ มีรูปสัตว์ด้านละสาม ได้ฐานมีกอบัวหมายถึงรูปมงคล 7 สะตรงกลางคือสระอินดาต เพราะมีแม่น้ำแตกแขนงลงมา 4 สาย แล้วไหลไปออกมหาสมุทร เขาหิมพานต์มีฉากหลังเป็นต้นไม้แตกกิ่งก้านสวยงาม พร้อมด้วยรูปมงคลนกหลายชนิด ได้แก่ นกยูง หงส์ นกกระเรียน และห่านป่า ภาพดังกล่าว หากพิจารณาตามเนื้อหาจักรวาลคติน่าจะเป็นการเสนอภาพมหาโพธิ์บลัลังก์อันเป็นสถานที่ในโลกที่ย่อมพิณาศที่หลังในตอนโลกพิณาศ ย่อมก่อตัวก่อนในตอนโลกตั้งขึ้นใหม่²⁵ เพราะมีความสำคัญและงดงามไม่น้อยไปกว่าภาพพระจักรพรรดิราช เขาพระสุเมรุ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ภาพที่ 15)

อภิปรายผล

อภิปรายประเด็นที่สนใจ สำคัญ และที่ยังไม่ได้พิจารณาให้ข้อมูลทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา ดังนี้

รูปแบบศิลปะ

เป็นความรู้ทางประวัติศาสตร์ศิลป์ที่มีพัฒนาการมาระดับหนึ่งแล้ว ซึ่งพระพุทธรูปไม้ประดับมุกมี 3 กลุ่มภาพที่รูปแบบมีลักษณะเฉพาะของล้านนาอย่างชัดเจนก็คือ ลวดลาย ภาพสถาปัตยกรรม และรูปเทวดา

ในด้านลวดลายพบทั่วไปทั้งพันธุ์พฤกษาและแบบอื่นๆ ลายดอกไม้ใบไม้ดังกล่าวเป็นแบบอิทธิพลศิลปะจีนที่เรียกว่า “ลายเครือล้านนา” ²⁶ นิยมแพร่หลายตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชถึงพระเจ้าเมกุแก้ว ซึ่งเป็นช่วงยุคทองของล้านนาและยังคงทำต่อมาในยุคหลัง ในพระพุทธรูปไม้พบลายประเภทนี้ร่วมกับภาพนกและลายเมฆแบบจีนทั้งในลายทองและประดับมุก ส่วนภาพสถาปัตยกรรมก็คือรูปมณฑปและปราสาทพบร่วมกับภาพเทวดาเพื่อสื่อถึงภพภูมิและสถานที่ (ภาพที่ 16) ได้แก่ สวรรค์ 6 ชั้น พรหมโลก และฉาจักรวาล เช่น เขาสัตตบริภัณฑ์ รูปปราสาทบนยอดเสาเรียงลดหลั่นกัน โดยมีรูปแบบเดียวกับที่พบในงานประเภทอื่นด้วย อาทิ พระเจดีย์ทรงปราสาท มณฑป กุฏิหรือโขงพระเจ้า ธรรมมาสน์ อาคารจำลองและโคมสำริดที่วัดพระธาตุดุริฎุญชัย เป็นต้น

สำหรับรูปเทวดาเป็นภาพที่มีความโดดเด่นไม่น้อยกว่าส่วนอื่น เพราะมีรูปแบบคล้ายกับเทวดา

ปูนปั้นวัดเจ็ดยอด ซึ่งไม่ได้เหมือนในทางกายภาพเท่านั้น แต่แนวทางการออกแบบก็ไม่ต่างกัน คือใช้เทวดาจำนวนมากมาสร้างองค์ประกอบหลักของงาน ต่างก็มีวิธีการออกแบบที่เน้นความ มีระเบียบสม่ำเสมอ วัดเจ็ดยอดมีผนังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นกรอบ มีแนวเสาอิงสร้างรูป พื้นที่แบบตาราง แต่ละช่องบรรจุภาพเทวดาประทับนั่ง ส่วนย่อมุมเป็นพื้นที่แนวดังก็ใช้เทวดา ยืน ขณะที่พระพุทธรูปไม่ประดับมุก เทวดาจะอยู่ในพื้นที่ 2 ใน 3 ด้านบนโดยมีเนื้อหาของ ไตรภูมิกำหนดระเบียบภาพแนวดัง มีเส้นแบ่งระดับรองรับภาพเทวดาและปราสาทเรียงซ้อน กันเป็นชั้นๆ อย่างมีระเบียบ ขณะเดียวกันก็มีรูปจักรขนาดใหญ่ตรงกลางทำให้พื้นที่ด้านข้าง มีจำกัดและมีขอบโค้งกำหนดรูปพื้นที่ ภาพแนวดังของเทวดาจึงเรียงกันเป็นวงโค้งรับกับเส้น รูปนอกของธรรมจักร (ภาพที่ 17) และเน้นจุดบรรจบตรงกลางด้านบนด้วยภาพเทวดายืน ขนาบด้วยเทวดาท่านอน ชายและขวาเชื่อมเป็นรูปวงกลมเดียวกัน

ภาพเทวดาและปราสาทตั้งแต่สวรรค์ชั้นที่ 3 คือ ยามา ขึ้นไปจนสุดขอบพระบาทเป็นองค์ ประกอบภาพชั้นฟ้าต่างๆ ที่เน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แยกความต่างของภูมิย่อย แม้แต่ภาพรวมของเทวโลกกับพรหมโลก ก็ใช้ตัวภาพแบบเดียวกัน การแยกแยะด้านเนื้อหา หรือการระบุแต่ละชั้นภูมิ จะใช้ตัวอักษรเป็นคำในภาษาล้านนามากำหนดตำแหน่งภูมิ ซึ่งพบว่ามีการลำดับอย่างถูกต้องตามเนื้อหาไตรภูมิหรือคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่น พรหมโลก 16 ชั้น จะกำหนดเป็นกลุ่มที่มีระดับจิตอยู่ชั้นเดียวกัน คือ เริ่มจากปฐมฉานภูมิ 3 มี 3 ชื่อในแถว เดียวกัน ถัดขึ้นไปเป็นกลุ่มทุติยฉานภูมิ 3 มี 3 ชื่อในแถวเดียวกันถัดขึ้นไปเป็นกลุ่ม ตติยฉานภูมิ 3 มี 3 ชื่อในแถวเดียวกัน จากนั้นเป็นจุตฉานภูมิ 7 แบ่งเป็นกลุ่มแรกมี 2 ชื่อ ที่คัมภีร์บอกว่าอยู่ระดับเดียวกัน ส่วนที่เหลืออีก 5 ชื่อคือชั้นพรหมที่อยู่ในความสูงต่างระดับ กันจึงแยกออกเป็น 5 แถวๆ ละ 1 ชื่อ โดยชั้นบนสุดคือพรหมโลกชั้นที่ 16 ชื่อ “อกนิฏฐาพรหม” มีการเปลี่ยนไปใช้ตัวอักษรเบงกาลีโบราณ²⁷ โดยแต่ละชั้นหรือแถวมีการแบ่งคำออกเป็นสอง ส่วนเพื่อวางแยกกันที่ด้านซ้ายและด้านขวาของสิ่งที่อยู่ตรงกลาง คือ รูปเทวดายืนและธรรมจักร รวมถึงสวรรค์ชั้นแรก คำว่าจาตุมหาราชิกาก็ถูกแยกออกเป็น 2 ส่วนอยู่ริมเขาพระสุเมรุด้าน ซ้ายและขวา โดยรวมแล้วจึงมีลักษณะเป็น “รูปแบบนิยม” ค่อนข้างมาก คือมุ่งสื่อถึงความ งาม ความสมบูรณ์แบบของภาพ หรือผลในด้านการเห็นเป็นสำคัญ แม้แต่ตัวอักษรก็มีการ ทำให้มีรูปลักษณ์ที่สวยงาม คล้ายกับการออกแบบตัวอักษรเพราะต้องถูกเห็นร่วมกับภาพ

สำหรับภาพเทวดาที่แสดงลักษณะเฉพาะของลัทธิคฤศณะอย่างชัดเจน ทั้งแบบประทับนั่ง และยืน ซึ่งพบว่ามีความคล้ายคลึงกันทั้งโครงสร้างรูปทรงและรายละเอียดกับเครื่องทรง ใน ส่วนของเทวดานั่งมีเป็นจำนวนมาก แต่ละองค์จะมีชายผ้าปลิวหรือฟุ้งออกมาไม่ซ้ำกัน สำหรับ

องค์ที่ประทับยืนพบว่ามีความโดดเด่นอยู่ตรงกลางด้านบนสุด ตลอดองค์แสดงความงามของรูปทรงบุคคลที่มีสัดส่วน ท่วงท่าการยืนที่งดงาม คือมุมเฉียง เครื่องทรงเป็นแบบแผนที่มีการผสมผสานจากอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ลังกา และมีการแสดงออกของตนเองอย่างชัดเจน (ภาพที่ 18) ซึ่งมีลักษณะโดยรวมเหมือนกับเทวดาปูนปั้นวัดเจ็ดยอด (ภาพที่ 19) ซึ่งมีการสืบทอดลักษณะเด่นของผ้าทรงแบบสุโขทัยคือยาวจรดข้อพระบาท ช้อนขึ้น ลายยกดอก มีชายผ้าทอดออกมาด้านข้างหลายชาย ส่วนที่เป็นเอกลักษณ์ซึ่งเพิ่มขึ้นโดยช่างเชียงใหม่ก็คือการประดับชายพกขนาดใหญ่เป็นริ้ว²⁸ ขณะเดียวกันก็พบว่าเครื่องทรงเครื่องประดับบางส่วนแสดงอิทธิพลลังกาชัดเจน เช่น มงกุฎทรงสูงมีเส้นแบบเป็นชั้นๆ ผ่านงูมีสายรัดและมีชายผ้าออกมา รวมถึงลำพระองค์มีสายอุทรพันธะ²⁹

วัสดุและเทคนิค

พระพุทธรูปไม้ประดับมุกมีลักษณะเฉพาะและโดดเด่น ที่สืบเนื่องจากพื้นฐานด้านวัสดุและเทคนิค 2 ประเภท คือลายทองและประดับมุก แสดงว่าผู้สร้างต้องการผลงานที่มีความพิเศษแตกต่างจากที่อื่น การกำหนดศักดิ์ของวัสดุ-เทคนิคที่กำหนดให้ลายทองเป็นส่วนรอง ประดับมุกเป็นเทคนิคหลัก สืบเนื่องจากวัสดุที่หายาก มีค่าและราคาแพง เป็นเทคนิคที่ผลิตยาก ต้องอาศัยฝีมือแรงงานและเวลามาก ซึ่งสะท้อนว่าน่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในยุคที่ผู้ปกครองเป็นกษัตริย์เข้มแข็ง มีบุญบารมี พุทธศาสนารุ่งเรือง เศรษฐกิจการค้า การติดต่อกับภายนอกคึกคัก โดยเฉพาะกับจีน เพราะสันนิษฐานว่าเป็นเทคนิคที่เชียงใหม่ได้รับจากจีนโดยตรง เพราะจีนมีการสร้างงานประเภทนี้มานานอย่างน้อยตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง มาถึงสมัยราชวงศ์หยวนและหมิง ก็มีพัฒนาการเป็นงานชั้นสูง ส่งอิทธิพลให้ทั้งเกาหลีและญี่ปุ่น³⁰ และมีหลักฐานสนับสนุนในด้านรูปแบบที่คล้ายกับที่พบในพระพุทธรูปไม้ประดับมุกด้วย คือลายช่องกระจกกับแถบลายเรขาคณิต ประเภทลายกระจกหรือเหลี่ยมเพชร อยู่บริเวณดุมล้อของธรรมจักร (ภาพที่ 20) และที่ขอบสันพระบาทภายในกรอบช่องกระจก ระบุพระนามของอดีตพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ (ภาพที่ 21) ซึ่งเป็นแบบอย่างที่สามารถพบได้ในศิลปะเครื่องรักประดับมุกของจีน ช่วงเวลาใกล้เคียงกันในการตกแต่งภาชนะหลายประเภท มีการใช้กรอบช่องกระจกบนลายกระจกเพชรแบบต่างๆ (ภาพที่ 22) มาบรรจุภาพธรรมชาติแบบจีน รวมถึงฉากเหตุการณ์ภาพบุคคลในทิวทัศน์ (ภาพที่ 23) ซึ่งมีเทคนิคในการประกอบชิ้นมุกขนาดเล็กเป็นภาพบุคคล สัตว์ ดอกไม้ ใบไม้ สถาปัตยกรรม และลวดลายต่างๆ ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับภาพประดับมุกในพระพุทธรูป จะมีข้อแตกต่างอันเป็นลักษณะเฉพาะของเรา คือการลงพื้นที่สีแดงเป็นฉากหลังของภาพทั้งหมด ยกเว้นบางจุดที่ต้องการเน้น ได้แก่ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และจตุรมุขาราชิกา

ที่เว้นพื้นที่ดำไว้เป็นฉากหลัง ไม่ว่าพื้นหลังจะสีดำหรือสีแดง ก็มีความหมายเป็นอากาศหรือท้องฟ้าเหมือนกัน ภาพบุคคล สัตว์ หรือสถาปัตยกรรมส่งผลให้พื้นหลังสีแดงเรียบๆ ไม่มีมิติ ความลึกของอากาศ (ภาพที่ 24) พื้นหลังสีแดงที่เป็นท้องฟ้าดังกล่าวยังพบในจิตรกรรมข่งร่วมสมัยแห่งอื่นในเชียงใหม่ด้วย อาทิ พระพุทธรูปจากเจดีย์วัดดอกเงินและวัดเจดีย์สูง อำเภอฮอด และจิตรกรรมฝาผนังวัดอุโมงค์ที่เขียนลายเครือดอกใบดั้นกับภาพนกและเมฆแบบจีนด้วย³¹

วัสดุและเทคนิคที่แตกต่างจากพระบาทอื่น ยังสามารถสร้างลักษณะเฉพาะด้านรูปแบบที่แปลกตาแบบศิลปะนามธรรม คือลายและรูปทรงเรขาคณิต เช่น ลายรูปสามเหลี่ยมที่เส้นพระบาท ริวเส้นตรงและวงกันหอยที่นิ้วพระบาทหรือลายเกราะเพชรกับช่องกระจกที่ตุ้มล้อธรรมจักร เป็นต้น ทั้งหมดเมื่อดูร่วมกับมณฑล 108 รูปฉากจักรวาลแล้ว จะเห็นความขัดแย้งที่ไปด้วยกันได้อย่างสวยงามกลมกลืนของพื้นผิวภาพ 2 แบบคือแบบ 2 มิติหรือคุณภาพแบบลวดลาย (Graphic quality) กับคุณภาพแบบบรรยากาศหรือทิวทัศน์ (Pictorial quality)

ความหมายเชิงสัญลักษณ์

ในที่นี้ก็คือความหมายที่แฝงอยู่กับภาพและเนื้อหาหลัก มีลักษณะเป็นแนวคิด ค่านิยม และอุดมการณ์ของสังคมหรือรัฐ สำหรับพระพุทธรูปที่ไม่ประดับมุก มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ชัดเจนและสำคัญอยู่ 2 กลุ่มภาพ คือ ฉากจักรวาลและธรรมจักร

คติจักรวาล เริ่มจากตัวบทหรือคัมภีร์ก่อน จากนั้นจึงปรากฏในสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม คัมภีร์โลกศาสตร์เก่าที่สุดในสายเถรวาทลังกาวงศ์คือโลกบัญญัติแปลจากคัมภีร์ภาษาสันสกฤตในพม่าราวพุทธศตวรรษที่ 17 มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระจักรพรรดิราช แล้วแทรกเรื่องพระเจ้าอโศกเข้ามาด้วย³² ซึ่งในคัมภีร์โลกศาสตร์ฉบับต่อๆ มา อาทิ โลกที่ปกสรว และไตรภูมิภิกษา พบเรื่องดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งตลอด ส่วนเครื่องหมายมณฑลในรอยพระพุทธรูปที่พัฒนาเพิ่มมากขึ้นเป็น 108 ประการ โดยแต่งขึ้นในศรีลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 นั้น สิ่งที่ระบุว่าเป็นมณฑล 108 มากกว่าครึ่งคือรายละเอียดส่วนต่างๆ ของจักรวาล แต่การสร้างรอยพระพุทธรูปจริง ที่มีรูปมณฑล 108 มาเกิดขึ้นในพุกาม ทั้งสลักหินและจิตรกรรมฝาผนัง

คติบูชาพระธาตุและการสร้างพระธาตุเจดีย์ในลังกา เมื่อแพร่เข้ามาในไทยได้เกิดคติวัดมหาธาตุขึ้น ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา พบว่ามีความนิยมสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นกลางเมือง มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล³³ ซึ่งพบทั่วไป

ทั้งเมืองหลวงและเมืองระดับรอง แต่ในกรณีเมืองเชียงใหม่ อาจกล่าวได้ว่ายังไม่มีวัดมหาธาตุ
กลางเมืองจริงๆ ดังนั้น จึงเป็นไปได้หรือไม่ว่า ฉากจักรวาลที่สมบูรณ์แบบในพระพุทธรูปไม้
ประดับมุก วัดพระสิงห์ ก็คือความพยายามสร้างสัญลักษณ์เขาพระสุเมรุกลางเมืองเชียงใหม่
ทดแทนการไม่มีวัดมหาธาตุดังกล่าว

คติพระจักรพรรดิราช คือแนวคิดเก่าแก่ที่เน้นความเป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่เหนือราชาทั้งปวง
เป็นยอดปรารถนาของพระราชาทั้งหลาย มีความสำคัญเสมอด้วยพระบรมศาสดา เพราะต่าง
ก็มีมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการเช่นเดียวกัน ยุคสมัยใดถ้าไม่มีพระพุทธรูปเจ้ามาเกิดในโลก ก็
จะมีพระจักรพรรดิราชมาเกิดแทน ในพุทธประวัติพระพุทธรูปเจ้าก็ทรงใช้ความเชื่อเรื่องนี้ช่วยใน
การประกาศศาสนา โดยแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระมหาจักรพรรดิราชองค์หนึ่ง แต่
พระองค์ไม่ต้องยatraทัพไปปราบแคว้นแคว้นต่าง ๆ พระองค์ทรงมีชัยในโลกด้วย “ธรรมจักร”
ด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม³⁴

พระจักรพรรดิราชตามที่ปรากฏในคัมภีร์บอกว่า พระองค์ทรงสถิตรัตนะ คือ จักรรัตนะ หัตถิ
รัตนะ อัศวรัตนะ มณีรัตนะ อิตถิรัตนะ คหปติรัตนะ และปริณายกรัตนะ มีข้อสังเกตว่าใน
บรรดาร์ตนะทั้งเจ็ดนี้ ไตรภูมิภพพรณนาเรื่องกัณฑ์แก้วละเอียดที่สุด เป็นไปได้ว่าในคัมภีร์
ต้นฉบับ มีเรื่องกัณฑ์แก้วมากที่สุด และกัณฑ์แก้วเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดของพระ
จักรพรรดิราช ในไตรภูมิภพพรณนากัณฑ์แก้วไว้ดังตามพิสดารมากกล่าวคือ ทำด้วยแก้ว
7 ประการ มีกัณฑ์หนึ่ง รอบค้อมซึ่งทำด้วยแก้วอินทนิล ลองที่ฝังอยู่ในค้อมทำด้วยเงินแลทอง
ทำให้ค้อมนั้นงามเหมือนแยมโษษฐ์รอดพันขาว ปากค้อมหุ้มด้วยแผ่นเงิน งามเหมือนจันทร์เพ็ญ
กัณฑ์หนึ่งนั้นประดับด้วยแก้ว 7 ประการ ประดับลวดลายใหญ่น้อย มีรัศมีงามเหมือน
พระอาทิตย์เพิ่งขึ้น ทำให้มีรัศมีฉาดเจียวนไปมา ดังพระวิษณุกรรมผู้เป็นช่างของเทวดาสร้าง
ไว้ กัณฑ์นั้นทำด้วยแก้วประพาฬมีรัศมีเหมือนพระอาทิตย์เมื่อแรกขึ้น กัณฑ์กลมเต็มงาม ไม่มี
ตำหนิ...มีกลดขาวอยู่ร้อยหนึ่ง....³⁵

หากพระพุทธรูปไม้ประดับมุกที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช มีความเป็น
ไปได้ ก็มีเหตุผลพอที่จะตีความว่าผู้สร้างมีความตั้งใจให้ธรรมจักรมีความหมายเชิงสัญลักษณ์
เป็น “จักรรัตนะ” ของพระจักรพรรดิราช ซ่อนอยู่อีกความหมายหนึ่ง เนื่องจากรูปจักรกลาง
ฝ่าพระบาทถูกเน้นความสำคัญเป็นพิเศษจากขนาดที่ใหญ่ มีรูปลักษณะเป็นแผ่นผั่งจักรวาล
ประดับด้วยกลดหรือฉัตรขาวโดยรอบ มีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรอลังการ ด้วยลวดลาย
และวัสดุมีค่า ตลอดจนงานช่างศิลป์ชั้นสูง ซึ่งมีนัยยะโน้มนำไปในทางโลกย์อย่างชัดเจน

สอดคล้องกับบริบททางการเมืองที่กษัตริย์ผู้ปกครองมีบุญบารมีและเข้มแข็ง สามารถแผ่ขยายอำนาจออกไปครอบครองเมืองต่างๆโดยรอบ จนทำให้เชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาที่ยิ่งใหญ่ ขณะเดียวกันก็เป็นเมืองที่ประดิษฐานรัถณะที่สำคัญที่สุดของพระจักรพรรดิราชพร้อมกันถึง 2 ประการ คือ “จักรรัถณะ” ในพระพุทธรูปไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์ และพระแก้วมรกตในฐานะที่มีความหมายเป็น “แก้วมณีโชติ” ³⁶ ที่พระเจ้าติโลกราชอัญเชิญมาเพื่อประดิษฐานบนฐานด้านทิศตะวันออกของพระเจดีย์หลวง ที่พระองค์โปรดให้บูรณะและขยายให้มีขนาดใหญ่ขึ้นในปีพ.ศ.2022

พื้นที่จิตรกรรม เป็นการพิจารณาเกี่ยวกับตัวสื่อ คือความเป็นจิตรกรรมในตัวเองและที่สัมพันธ์กับส่วนอื่น โดยเฉพาะในแง่จิตรกรรมกับที่ตั้ง (ตำแหน่งและสถานที่) ก็คือพระพุทธรูปไม้ ณ ที่ตั้งเดิม ตามประวัติและจากภาพถ่ายเก่าเมื่อ 80 ปีก่อนเคยประดิษฐานอยู่ในวิหารลายคำ (ภาพที่ 25) บนแท่นแก้วร่วมกับพระพุทธรูป โดยมีประเด็นการพิจารณา ดังนี้

1. พระพุทธรูปไม้ประดับมุกวัดพระสิงห์ทองคั้น สร้างขึ้นโดยมีการนำเสนอเครื่องหมายมงคล 108 ให้เป็นองค์ประกอบภาพ “ฉากจักรวาล” ดังนั้น จึงถือว่าพระพุทธรูปทองคั้นเป็นตัวอย่างของงานจิตรกรรมอีกประเภทหนึ่ง มีลักษณะเบื้องต้นเป็นรูปเคารพเช่นเดียวกับพระพุทธรูปทั่วไป
2. งานจิตรกรรมที่เป็นพระพุทธรูปทองคั้น มีลักษณะพื้นฐานร่วมกับจิตรกรรมประเภทอื่นตรงที่เป็น “ภาพ 2 มิติ” แต่ก็มีลักษณะเฉพาะต่างหากคือเป็นแผ่นไม้กระดานลงพื้นรักและประกอบสร้างภาพด้วยเทคนิคลายทองและฝังประดับมุก ถมพื้นสีแดง คือมี 2 เทคนิคอยู่ในงานชิ้นเดียวกัน ตัวงานติดตั้งลอยตัวบนฐาน มีภาพทั้งสองด้าน แต่ด้านหลังไม่สามารถเห็นได้ขณะที่ประดิษฐาน
3. พระพุทธรูปไม้ประดับมุกกับพระพุทธรูปบนแท่นแก้ว ต่างก็เป็นพุทธเจดีย์ พระพุทธรูปเป็น อุเทสิกเจดีย์ ขณะที่พระพุทธรูปทองคั้นเป็นบริโศกเจดีย์โดยสมมติ และต่างก็นำเสนอหรือเป็นภาพแทนความเชื่อเดียวกันคือพระพุทธรูปเจ้า 4 พระองค์ในภัทรกัลป์เพราะเป็นพระพุทธรูป 4 รอยซ้อนกัน ส่วนพระพุทธรูปตั้งอยู่บนแท่นแก้ว 3 องค์ คือ พระอดีตพุทธเจ้า กุศลันธะ โจนาคมนะ และกัสสปะ ส่วนปัจจุบันพุทธหรือพระศรีศากยมุนี ซึ่งน่าจะเป็นพระพุทธรูปหลักที่ประดิษฐานอยู่ในกุฏิทรงปราสาท 5 ยอดท้ายวิหารลายคำ โดยเปิดประตูซุ้มทิศตะวันออกด้านเดียว คือจากภายในวิหารลายคำ
4. ภาพลายทองหรือลายคำรูปปราสาทบนผนังด้านหลัง ก็คือภาพตัวแทนกุฏิหรือมณฑปของจริงที่อยู่ข้างนอก เราจึงสามารถเห็นพระพุทธรูปเพียงบางส่วนผ่านช่องประตูปราสาทลายทองบนผนังที่มีพื้นหลังสีแดง มีภาพลายทองรูปมังกร หงส์ ลายเมฆและไข่มุกไฟ ศิลปะแบบ

จีนยุคหลังประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา แต่แบบอย่างและเทคนิคมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภาพในพระพุทธรูปที่มีพื้นหลังเป็นสีแดงทั้งหมด มีขอบเป็นลายทองแบบอิทธิพลจีนเช่นเดียวกัน

5. พระวิหารลายคำ แม้ไม่ทราบอายุการสร้างที่แท้จริง แต่ประเด็นของพระพุทธรูปที่น่าจะอยู่ที่การประดิษฐานในสถานที่เดียวกันกับพระพุทธรูปหิมาลัย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแง่ที่มา เพราะตามประวัติกำหนดให้ทั้งสองมาจากที่เดียวกันคือลังกา ต่างก็เป็นตัวแทนลังกา ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปไม้อ่อนคันทน์น่าจะสร้างขึ้นโดยคณะสงฆ์สายวัดสวนดอก แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่าแบบศิลปะที่ปรากฏอยู่บนพระพุทธรูปเป็นแบบเดียวกับวัดเจ็ดยอด ซึ่งเป็นวัดสายสำนักป่าแดง จึงเป็นไปได้หรือไม่ว่า แบบศิลปะดังกล่าวก็คือแบบมาตรฐานของราชสำนัก และต่างก็ใช้แบบฉบับหลวงที่มีกษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์เช่นเดียวกัน

6. ในกรณีที่จักรในพระพุทธรูปถูกตีความให้เป็น “จักรรัตน” คู่กับ “แก้วมณีโชติ” ที่เป็นพระแก้วมรกต และรัตนทั้งสองต่างก็เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์คนละกลุ่มที่เป็นอริกัน จึงดูเหมือนว่าพระเจ้าติโลกราชจะทรงอยู่เหนือความขัดแย้งและใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาทั้งสองฝ่ายเพื่อสร้างความรุ่งเรืองให้อาณาจักรและพระองค์เอง

7. สุดท้ายเราคงเห็นความชัดเจนเป็นรูปธรรมของฉากจักรวาลที่สมบูรณ์แบบในพระพุทธรูปไม้ประดับมุก เมื่อมองว่าเป็นภาพที่ประทับอยู่บนแผ่นไม้ลอยองค์อยู่ภายในพระวิหาร วัดพระสิงห์ วัดสำคัญซึ่งตั้งอยู่ในแนวแกนประธานของเมืองเชียงใหม่ ก็ยากที่จะปฏิเสธว่าผู้สร้างมีเจตนารมณ์ที่จะให้องค์พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์หรือภาพตัวแทนของเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาลเพื่อทดแทนในกรณีที่เมืองเชียงใหม่ไม่มีเขาพระสุเมรุหรือจักรวาลจำลองในรูปวัดมหาธาตุตามคตินิยมของสายลังกาวงศ์ เช่นที่มีในเมืองหรืออาณาจักรอื่นๆ

สรุป

การศึกษาพระพุทธรูปไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์ครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์จากมุมมองด้านศิลปะ ที่เบื้องต้นต้องการเสนอว่าพระพุทธรูปองค์นี้ถูกสร้างขึ้นด้วยเจตนาจะให้เป็นงานจิตรกรรม เป็นภาพที่สวยงาม สามารถสื่อความหมายทางพุทธศาสนาว่าเป็นรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุเมรุจำลอง หรือบริโศกเจดีย์โดยสมมติ ที่มีการนำเสนอเครื่องหมายมงคล 108 รูปแบบใหม่ เป็นฉากจักรวาลที่สมบูรณ์แบบ ตามคตินิยมเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ที่เริ่มมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 จากลังกาและพุกาม ผ่านคัมภีร์โลกศาสตร์ ซึ่งมีแนวคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจมคดิเพิ่มเข้ามา เพื่อเป็นอุดมการณ์รัฐในการปกครองและขยายขอบเขตอาณาจักร ในแง่นี้ธรรมจักรก็สามารถถูกตีความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้เป็น

“จักรรัตนะ” ซึ่งกษัตริย์ผู้ครอบครองมีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช และผู้สร้างพระพุทธรูปปางนี้ หลังจากการสร้างรัฐล้านนาให้ยิ่งใหญ่ก็ได้รับการสถาปนาเป็น “พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิดิลกราชาธิราช”³⁷ ทำให้เชียงใหม่ในฐานะราชธานีมีอำนาจเป็นเสมือนศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดฮินดู-พุทธดั้งเดิมที่กษัตริย์เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็ต้องสร้างปราสาทหรือพระมหาธาตุที่เป็นเขาพระสุเมรุของพระองค์ขึ้น³⁸ และในกรณีนี้จึงมีความเป็นไปได้ที่พระพุทธรูปปางนี้จะมีสถานะเหมือนเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาลของเมืองเชียงใหม่ช่วงเวลานั้น

พระพุทธรูปองค์นี้จึงไม่ได้มีไว้เพื่อสักการะเท่านั้น แต่ยังมีหน้าที่สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ให้เป็นที่ประจักษ์อีกด้วย พระพุทธรูปปางนี้ประดับมุกวัดพระสิงห์จึงเป็นผลงานที่ทรงคุณค่าและยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นภูมิปัญญาทางศิลปะและงานช่าง สามารถนำมาสนับสนุนแนวคิดเรื่องยุคทองของล้านนาได้เป็นอย่างดี

ใช้องสณ

- 1 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “สัญลักษณ์คติไตรภูมิในจิตรกรรมล้านนา และอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2000-2300” เป็นผลงานหนึ่งในโครงการเมธีวิจัยอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เรื่อง “พุทธศาสนากับศิลปะไทย ระหว่าง พ.ศ. 2000-2400 (ราวค.ศ. 1450-1850) สนับสนุน โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีนาคม 2557.
- 2 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 3 อันส์ เพนธ์ และคณะ. **จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ.2334-2357**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541. 46.
- 4 นันทนา ชุตินวงศ์, **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. (กรุงเทพฯ: ด้านสุภากรพิมพ์, 2533), 43.
- 5 อันส์ เพนธ์ และคณะ. เรื่องเดียวกัน. 266.
- 6 Di Crocco, Virginia McKeen. **รอยพระบาท พระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ในภัททกัปป์นี้ ตามกรอบคิด แบบ สิงหล-สยาม, แปลโดย สมหวัง แก้วสุฟอง (มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์, 2555), 112.**
- 7 อันส์ เพนธ์, **ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ** (เชียงใหม่: หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่, 2547), 184.
- 8 ศรัณย์ ทองปาน, “พระบาทลังกา,” **เมืองโบราณ**. 23, 4. (ตุลาคม-ธันวาคม 2540): 49.
- 9 กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), 84.
- 10 ปยุตโต, **พระธรรมปิฎก ป.อ. พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2543), 219.
- 11 Ananda K. Coomaraswamy, **Elements of Buddhist Iconography**. (New Delhi: Munshiram Manoharlal, 1997), 25.
- 12 รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “จักรพรรดิ : ราชานือราชาในอุดมคติ” **เมืองโบราณ**. 38, 1 (มกราคม-มีนาคม 2555): 81.
- 13 Di Crocco, เรื่องเดียวกัน, 30-31, 52.
- 14 นันทนา ชุตินวงศ์, เรื่องเดียวกัน, 33-34.
- 15 เรื่องเดียวกัน, 22,
- 16 หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, .ม.ล.และ อันส์ เพนธ์. **พุทธศิลปะในนิภายสีหพิภพ พ.ศ.1900-2100** (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550), 90.

- 17 กรมศิลปากร. มงคล 108 ในรอยพระพุทธรูป (อรรถกถา พุทธปาทละกฤษณ) พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมมาภรณ์ (สุรพงษ์ ฐานวโร) ป.ศ.5. หอสมุดแห่งชาติ. กรมศิลปากร, 2540. 75-134.
- 18 ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะล้านนา. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2556), 66-99.
- 19 เสมอชัย พูลสุวรรณ “สัญลักษณ์ รอยพระพุทธรูปและดอกบัวบานในจิตรกรรมสมัยพุทธาม” ด้วยรัก เล่มที่ 8 : ศาสนาและความเชื่อกับสังคม. (กรุงเทพฯ:สร้างสรรค์, 2556), 214-242.
- 20 Panupong Laohasom. “The Scene of Cosmic Pillar Mountain in the Mural Painting of the Lokahteikpan Temple, Pagan.” (Syneretism in South and Southeast Asia Adoption and Adaptation. May 24-27, 2007. Mahidol University, Nakhon Pathom, Thailand).
- 21 สน สีมাত্রัง, คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย. (โครงการตำราและหนังสือ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 15.
- 22 เมธกร, พระสังฆราช. โลกที่ปกสาร. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529), 172.
- 23 เรื่องเดียวกัน, 173.
- 24 สิริมงคลจารย์, พระ. จักรวาลที่ป็น. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523), 150.
- 25 เมธกร. เรื่องเดิม, 160.
- 26 มารุต อัมรานนท์. “อิทธิพลศิลปะจีนที่มีต่อลวดลายล้านนา” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 3, 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2522): 122.
- 27 ฮันส์ เพนธ์ “พระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 18, 5 มกราคม 2518. 49.
- 28 วราลักษณ์ ชะอุ่มงาม. “การวิเคราะห์ผ้าทรงในศิลปะสุโขทัยและล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19-21”. (ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 73.
- 29 ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 301.
- 30 James Watt and Barbara Ford. East Asian Lacquer from the Florence and Herbert Irving Collection. (New York : The Metropolitan Museum of Art, 1991) , 20-36.
- 31 สุรัชย์ จงจิตงาม “จิตรกรรมฝาผนังวัดอุโมงค์ : การศึกษาศิลปกรรมล้านนาในเชิงบูรณาการ” ด้วยรัก เล่มที่ 8 : ศาสนาและความเชื่อกับสังคม. กรุงเทพฯ:สร้างสรรค์, 2556. 203-205.

- 32 วิมุตตติยา, แม่ชี(สุภาพรรณ ณ บางช้าง), จักรวาทิปปนิ : ลักษณะเด่น ภูมิปัญญาและคุณค่า. (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554), 293.
- 33 อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. "คติจักรวาล พุทธศาสนาเถรวาทหลังทางช้างที่มีอิทธิพลต่อแบบเมืองและสถาปัตยกรรมในประเทศไทย" อักษรศาสตร์. มหาวิทยาลัยศิลปากร 6,1-2 (มิถุนายน, 2526): 321-351.
- 34 มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. "พระมหาจักรพรรดิราช" วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 8, 1-2. (2530): 9-16.
- 35 เรื่องเดียวกัน, 11.
- 36 สายชล สัตยานุรักษ์, "พระแก้วมรกต : จากล้านนาสู่ล้านช้างถึงกรุงธนบุรี-กรุงเทพฯ" ศิลปวัฒนธรรม. 25, 6 (เมษายน, 2547) 163-169.
- 37 สรวิดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2554)
- 38 อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541. 4-5.

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, 2527.
- กรมศิลปากร. “มงคล 108 ในรอยพระพุทธรูป” (อรรถกถา พุทธปาถกถน) (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมามารณ์ (สุรพงษ์ ฐานวโร) ป.ธ.5. หอสมุดแห่งชาติ. กรมศิลปากร, 2540), 75-134.
- ริอค, โจเซฟ. “รายงานพิเศษจากอดีต 1922” *National Geographic*. ฉบับภาษาไทย. (ตุลาคม 2545), 30-42.
- นันทนา ชูติวงศ์. **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ: ด้านสุภา การพิมพ์, 2533.
- มนีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. “พระมหาจักรพรรดิราช” *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร* 8, 1-2. (2530): 9-16.
- พระสังฆราช, เมธีกร. **โลกที่ปกสาร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล. “จักรพรรดิ: ราชานเฝ้าราชานในอุดมคติ” *เมืองโบราณ* 38, 1 (มกราคม-มีนาคม 2555):
- วรลักษณ์ ชะอุ่มงาม. “การวิเคราะห์ผ้าทรงในศิลปะสุโขทัยและล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19-21” *ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2557.
- แม้น, วิมุตตติยา. (สุภาพรณ ณ บางช้าง). **จักรวาทที่ปนี: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญาและคุณค่า**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554.
- ศรัณย์ ทองปาน. “พระบาทลัγκα” *เมืองโบราณ* 23, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2540): 43-53.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **ศิลปะล้านนา**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2556.
- สน สีมารัตน์. **คติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย**. โครงการตำรา และหนังสือ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.
- สรสวดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : อมรินทร์. 2554.
- สายชล สัตยานุรักษ์. “พระแก้วมรกต : จากล้านนาสู่ล้านช้างถึงกรุงธนบุรี-กรุงเทพฯ” *ศิลปวัฒนธรรม* 25, 6 (เมษายน. 2547): 163-169.
- สุรัชย์ จงจิตงาม. “จิตรกรรมฝาผนังวัดอุโมงค์ : การศึกษาศิลปกรรมล้านนาในเชิงบูรณาการ ด้วยรัก” เล่มที่ 8 : ศาสนาและความเชื่อกับสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2556. 177-211.
- หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และ ฮันส์ เพนธ์, “พุทธศิลปะในนิยายสี่ทศวรรษ พ.ศ.1900-

2100 ศึกษาจากพระพุทธรูปหิมาลัยและพระพุทธรูปที่มีจารึกในประเทศไทย(เน้นล้านนา)“.

เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2550.

พระสิริมงคลจารย์. จักรวาทพิณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. 2523.

เสมอชัย พูลสุวรรณ “สัญลักษณ์ รอยพระพุทธรูปและดอกบัวบานในจิตรกรรมสมัยพุทธกาล”

ด้วยรัก เล่มที่ 8 : ศาสนาและความเชื่อกับสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2556.

214-242.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “คติจักรวาล พุทธศาสนาเถรวาทหลังการวงศ์ที่มีอิทธิพลต่อแบบเมืองและ

สถาปัตยกรรมในประเทศไทย” อักษรศาสตร์. มหาวิทยาลัยศิลปากร 6, 1-2 (มิถุนายน

2526): 321-351.

_____. ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม.

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.

ฮันส์ เพนธ์. “พระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่” วารสารศิลปากร. 18, 5

(มกราคม 2518): 49-55.

_____. ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ. เชียงใหม่ : หอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่, 2547.

ฮันส์ เพนธ์ และคณะ. จารึกพระเจ้ากาวิละ พ.ศ.2334-2357. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.

Coomaraswamy, Ananda K. Elements of Buddhist Iconography. New Delhi:

Munshiram Manoharlal, 1997

Crocco, Di and Virginia McKeen. รอยพระบาทพระพุทธรูป 5 พระองค์ ในภัณฑกัมปนี

ตามกรอบคิดแบบสิงหล-สยาม. แปลโดย สมหวัง แก้วสุพงษ์. มุลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์, 2555.

Watt, James C.Y. and Barbara Brennan Ford. East Asian Lacquer from the Florence

and Herbert Irving Collection. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991.

Panupong Laohasom. “The Scene of Cosmic Pillar Mountain in the Mural Painting

of the Lokahteikpan Temple, Pagan.” Syneretism in South and Southeast Asia

Adoption and Adaptation. May 24-27, 2007. Mahidol University, Nakhon Pathom,

Thailand.

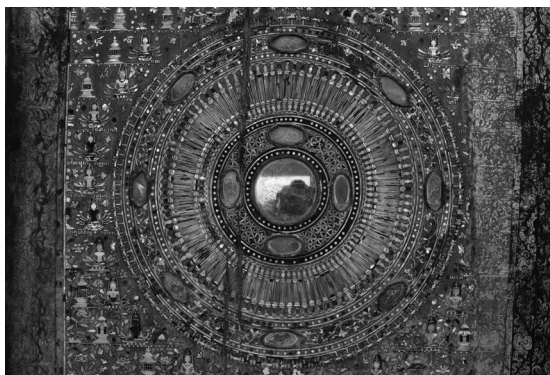

ภาพที่ 1 (บนซ้าย)
พระพุทธรูปไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่

ภาพที่ 2 (บนขวา)
พระพุทธรูปไม้ประดับมุก ด้านหลัง
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่

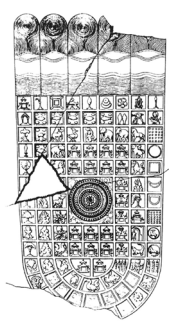
ภาพที่ 3 (ล่างซ้าย)
ลายทองขอบพระพุทธรูป

ภาพที่ 4 (ล่างขวา)
เขาสุมณภู เกาะลังกา

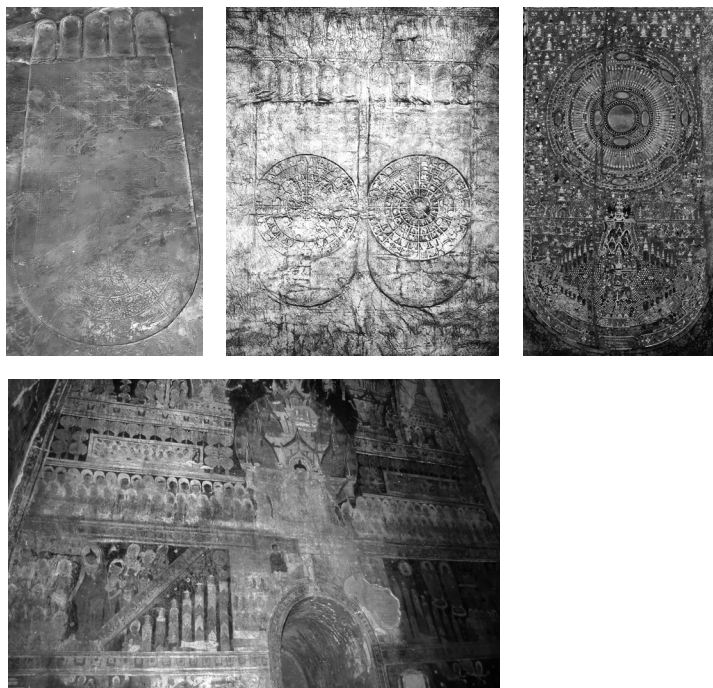
ภาพที่ 5 (ซ้าย)
บันไดโขยอดเขาสุมนกูฏ

ภาพที่ 6 (ขวา)
ธรรมจักรกลางพระพุทธรูปท่าไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์

ภาพที่ 7 (ซ้าย)
ธรรมจักรในภาพพุทธประวัติ ตอนปฐมเทศนา ศิลปะอินเดีย สมัยคันธาระ

ภาพที่ 8 (ขวา)
ลายเส้นรอยพระพุทธรูปสลักหิน ที่เจดีย์โลกะนนทะ เมืองพุกาม
ที่มาภาพ : นันทนา ชูติวงศ์. 2533, 31.

ภาพที่ 9 (บนซ้าย)

รอยพระพุทธรูปทาส้มสุโขทัย รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 20

พบที่วัดเขานางทอง อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

หินชนวนขนาด 173 x 113 เซนติเมตร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 10 (บนขวา)

รอยพระพุทธรูปทาส้มสุโขทัย มีจารึกสร้างขึ้น พ.ศ. 1969

ปัจจุบันอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ กรุงเทพฯ

ที่มา. Virginia Mckeen Di Crocco. 2555, 79.

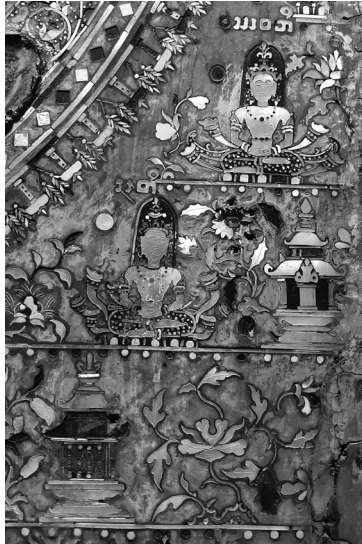
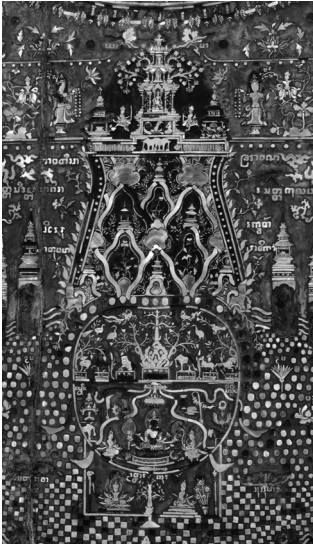
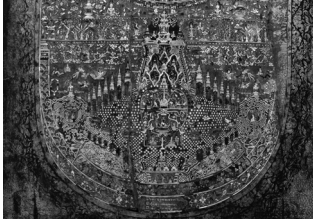
ภาพที่ 11 (บนขวา)

มงคล 108 รูปแบบใหม่ "ระบบภาพ" ในพระพุทธรูปไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์

ภาพที่ 12 (ล่าง)

ฉากจักรวาลในจิตรกรรมฝาผนังวิหารโลกะเตกบัน เมืองพุกาม

ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17

ภาพที่ 13 (บนซ้าย)

ฉากจักรวาลในพระพุทธรูปประทับประทับมุก วัดพระสิงห์

ภาพที่ 14 (บนขวา)

พิภพอสุไร้เขาพระสุเมรุ

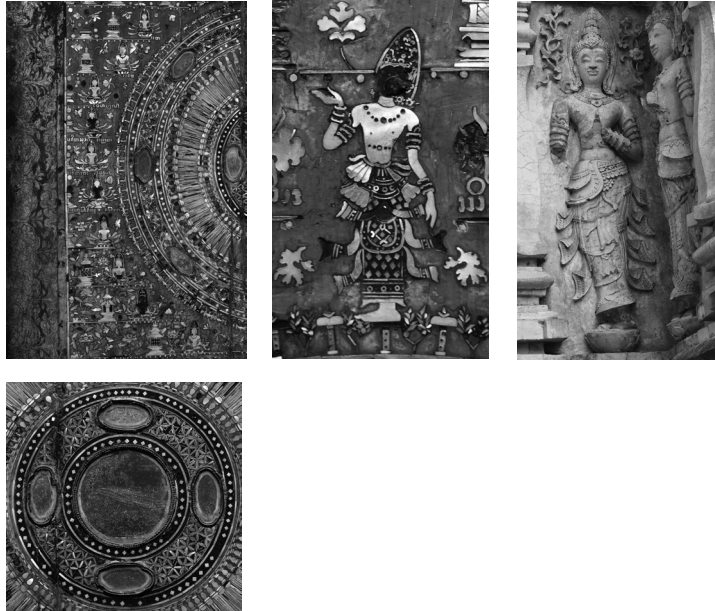
ภาพที่ 15 (ล่างซ้าย)

ชมพูทวีป เขาพระสุเมรุ และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพที่ 16 (ล่างขวา)

ภาพสถาปัตยกรรม เทวดา และลวดลาย

แบบศิลปะล้านนายุคทอง

ภาพที่ 17 (บนซ้าย)
 เทวดาประทับนั่งเป็นแนวโค้งรอบธรรมจักร

ภาพที่ 18 (บนกลาง)
 เทวดายืนด้านบนส่วนที่เป็นพรหมโลก
 ที่มาภาพ : สากล สุทธิมัลย์

ภาพที่ 19 (บนขวา)
 เทวดาปูนปั้นวัดเจ็ดยอด
 ศิลปะล้านนายุคทอง ต้นพุทธศตวรรษที่ 21
 ที่มาภาพ : สากล สุทธิมัลย์

ภาพที่ 20 (ล่าง)
 กรอบช่องกระจก บนแถบลายเกวาระหรือเหลี่ยมเพชร ที่คูมัลลธรรมจักร

ภาพที่ 21 (บนซ้าย)

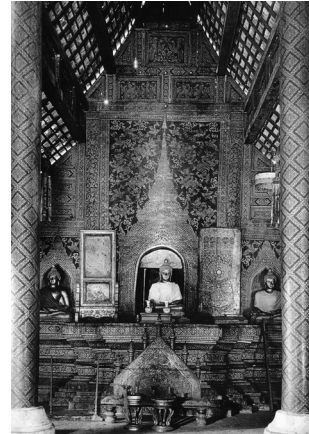
กรอบช่องกระจก ระบุว่าเป็นพระบาทของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ
โกนาคมนะ และกัลสปะ อักษรธรรมล้านนา

ภาพที่ 22 (บนขวา)

กล่องภาชนะทรงสูง เครื่องรักประดับมุก
ลายช่องกระจกบรรจุภาพพุทธธรรมชาติ
รูปนกกับต้นไม้ ดอกไม้ และปิ้งบัว
ศิลปะจีน สมัยปลายหยวนต้นหมิง ราวพุทธศตวรรษที่ 20

ภาพที่ 23 (ล่างซ้าย)

ส่วนขยายภาพบุคคลในฉากธรรมชาติ บนจานเครื่องรักประดับมุก
ศิลปะจีน สมัยหมิง ราวพุทธศตวรรษที่ 21
ที่มาภาพ : East Asian Lacquer. 1991, 135.

ภาพที่ 24 (ขวา)

เครื่องหมายมงคล 108 รูปเขาสัตตบริภัณฑ์ ทะเลสีทันดร พระอาทิตย์ ดวงดาว
เขากำแพงจักรวาล ท้าวมหาพรหม พระยาครุฑ กิณนร นกการเวก มังกรทอง
พระยานกยูง ปราสาท มณี(สร้อย)

ภาพที่ 25 (ซ้าย)

พระพุทธรูปไม้ประดับมุก ประดิษฐานบนแท่นแก้วท้ายวิหารลายคำ
วัดพระสิงห์ กลางเมืองเชียงใหม่

ที่มา. โจเซฟ ร็อด, NATIONAL GEOGRAPHIC. ฉบับภาษาไทย. ตุลาคม 2545, 30.